

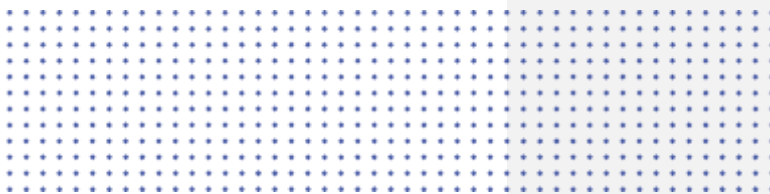
NYELVTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT

Az online tér hatása az írott és a beszélt magyar nyelvre

© Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2023

Összeállította: Prózéky Gábor, Domonkosi Ágnes, Ludányi Zsófia

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés / 5

2. A számítógép és a nyelvtechnológiai eszközök hatása az írott és beszélt magyar nyelvre és a nyelv használatára Magyarországon / 6

- 2.1. Számítógép, szövegszerkesztők, tipográfia / 6
- 2.2. Beszédtechnológia, diktálás / 7
- 2.3. Karakterfelismerés / 8
- 2.4. Szövegek létrehozása géppel és az ékezetes betűk / 9
- 2.5. Gépi ábécérendezés / 10
- 2.6. Számítógépes helyesírás-ellenőrzés / 10
- 2.7. Automatikus elválasztás / 11
- 2.8. Stílusellenőrzés / 13
- 2.9. Előfordulási gyakoriság a weben és valójában / 13
- 2.10. A statisztikai és a neurálsháló-alapú eszközök különbségéről / 14
- 2.11. Gépi keresés szövegekben / 15

3. Kommunikációs és nyelvhasználati szokások az online térben / 16

- 3.1. Megváltozott olvasási szokások az információs társadalomban: az olvasás szerepe, olvasási szokások a digitális térben / 16
  - 3.1.1. A digitalizáció hatása a szövegértési és az olvasási készségre / 16
  - 3.1.2. A digitális szövegek olvasása / 19
  - 3.1.3. Az olvasás változatai és szerepük a digitális szövegek olvasásában / 20
  - 3.1.4. Olvasási stratégiák a digitális szövegek feldolgozásában / 22
  - 3.1.5. A digitális olvasás fizikai jellemzői / 24
  - 3.1.6. A digitális olvasás által előidézett változások / 25
- 3.2. Megváltozott írási szokások az információs társadalomban / 25
  - 3.2.1. Normatív és nem normatív szövegek az online térben, nem normatív szövegeket tartalmazó korpuszok / 25
  - 3.2.2. Az írás új technikái: a nem lineáris szövegalkotás, átírhatóság / 26
- 3.3. A digitális technológia hatása a nyelvhasználatra és a nyelvi fejlődésre / 28

4. Műfajok és közlésmódok a számítógép közvetítette kommunikációban / 30

- 4.1. A számítógép közvetítette kommunikáció átfogó, minden tevékenységi területre kiterjedő nyelvi szerepe / 30
- 4.2. A számítógép közvetítette kommunikáció közléshelyzetei és műfajai / 31
  - 4.2.1. Átértékelődő műfajok / 32
  - 4.2.2. Néhány új műfaj tipikus nyelvi és kommunikációs jellemzői / 33
    - 4.2.2.1. A levelezés átértékelődése az online térben – az e-mailezés gyakorlatai / 33
    - 4.2.2.2. A blog műfaja / 35
    - 4.2.2.3. A közösségi oldalak társalgásai / 36
    - 4.2.2.4. A cset mint műfaj / 37
    - 4.2.2.5. Szóbeli műfajok az online térben / 39
  - 4.2.3. A műfajiság szerepe a netnyelv leírásában és a nyelvtechnológiában / 40

- 4.3. Az online kommunikáció rétegzettsége – nyelvi változatosság az online térben; digilektusok rétegződése / 41
- 4.3.1. Az online gyakorlatközösségek szlengjei / 41
- 4.3.2. Az online/digitális közvetítettség hatása a kommunikációs gyakorlatokra / 43
- 4.4. A vizualitás szerepe a számítógép közvetítette kommunikációban / 44
- 4.4.1 A multimodális műfajok / 44
- 4.4.2 Emotikonok, emodzsik, gifek / 45
- 4.5. Nyelvi kapcsolattartás és udvariasság a számítógép közvetítette diskurzusokban / 47

5. Reflexív viszonyulás az online nyelvhasználathoz / 49

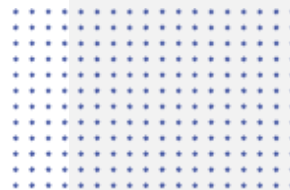
- 5.1. A netnyelv regisztrálása / 49
- 5.2. A digitális nyelvhasználat kutatási feladatai / 50

6. Összegzés helyett: javaslatok, ajánlások / 52

- 6.1. Kutatási javaslatok az online nyelvhasználat világára vonatkozóan / 52
- 6.2. Oktatási javaslatok az online nyelvhasználat világára vonatkozóan / 53

Irodalom / 54

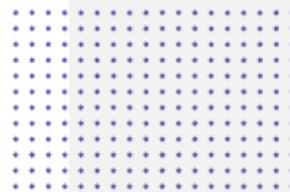
1. Bevezetés

A digitális világ és az online interakciók az elmúlt néhány évtizedben nagymértékben átalakították és folyamatosan alakítják ma is a legkülönbözőbb emberi tevékenységek, így a nyelvi tevékenység kereteit is. A kommunikációs lehetőségek megváltozása az írott és beszélt nyelvre – esetünkben a magyar nyelvre – egyaránt hatással van, ezek a hatások azonban több okból is nehezen írhatók le. Egyrészt a gyors és állandósult változási folyamat részeseiként a kutatók szükségszerűen korábbi, megtapasztalt, de részletesen akár le sem írt normákhoz viszonyítanak, másrészt az újabb és újabb technológiák, kommunikációs lehetőségek és platformok megjelenése nehezen követhető, miközben az általános használat számos különböző gyakorlatot és nyelvi lehetőséget eredményez, a változások sokrétűek, mert számos különböző szintéren és közösségben zajlanak egyidejűleg. Az online kommunikáció gyors változásai és kiterjedtsége is nehezíti tehát a nyelvi hatások pontos leírását. A tanulmányban felvázolt áttekintés annak bemutatására törekszik, hogy hogyan változott meg az írott és a szóbeli nyelvhasználat technikai és társas feltételrendszere, és hogyan hat vissza ez a helyzet a szóbeli és írásbeli kommunikációra. A tanulmány egyrészt összefoglalja a helyzettel kapcsolatos leglényegesebb kutatási eredményeket, másrészt azokra alapozva néhány kutatási és pedagógiai javaslatokat fogalmaz meg.

Tanulmányunk kiindulópontja, hogy a digitális kommunikáció elterjedése megvalósította a nyelvi globalizációt: az online platformok, a közösségi média és az e-mail lehetővé tette a globális információcserét, így a kommunikáció nem korlátozódik a helyi vagy regionális nyelvi határokra. Az angol nyelv központi szerepe az online világban is megmarad, de a jó minőségű, bárki által elérhető, a szoftverekbe/weboldalakra integrált fordítóprogramok miatt átértékelődik, kissé csökken a jelentősége. A fordítóprogramok és a szótárak széles körű elérhetősége összességében a nyelvekhez való viszonyulásban is változást hoz: a nyelvtanulás támogatásán túl a különböző nyelvű beszélők közötti kommunikációt is megkönnyíti. A más nyelvű szövegek magyar nyelvre fordításával mint tevékenységgel ebben a tanulmányban nem foglalkozunk, mert a minőségük ma már eléri azt a szintet, hogy a létrejött nyelvi alakok nincsenek közvetlen hatással a magyar szövegek minőségére, bár az elképzelhető, hogy esetenként a forrásnyelvi tartalmat ezek a szoftverek nem pontosan képezik le a célnyelvre.

2. A számítógép és a nyelvtechnológiai eszközök hatása az írott és beszélt magyar nyelvre és a nyelv használatára Magyarországon

A mai világban, a mesterséges intelligencia világában egyre többféle módon találkozunk az emberi nyelv – a mi esetünkben a magyar nyelv – a legkülönfélébb informatikai eszközökkel. Korábban kizárólag az írott szövegek kapcsán beszélhettünk erről a találkozásról. Ez pedig azt jelenti, hogy az írott szövegek létrehozását, az írott szövegek létrehozás közbeni segítségét, a már létrehozott szövegeknek a feldolgozását, például fordítását, bármilyen módon való átalakítását várhatjuk el a gépi eszközöktől. Ezek az „együttműködésük” eredményeképpen beleszóltak, beleszólnak a nyelvi teljesítményünkbe, és hogyha kontroll alatt tartjuk őket, akkor segítségükkel a korábbi, kontrollálatlan, elsősorban kézírással vagy írógéppel létrehozott szövegekhez képest általában jobb minőségű szöveget tudunk létrehozni. Az viszont óhatatlan, hogy olyan típusú „zajok” is belekeveredhetnek az így készült írott szövegekbe, amik korábban, ezeknek az eszközöknek a megjelenése előtt elképzelhetetlenek voltak. Ha csak arra gondolunk, hogy egy szövegszerkesztőt nem feltétlenül lineárisan használunk, tehát a benne levő szövegeket nem balról jobbra hozzuk létre (vö. 3.2.2.), hanem belenyúlunk, belejavítunk, áttemelünk egyes részeket, és ezeknek a nyomai olykor ott maradnak, hiszen nem mindig olvassuk át a legvégén az egészet. Tehát állandóan figyelniünk kell, hogy megfelelő minőségű szöveg keletkezzen ezekből. Amikor egy ilyen szöveg létrejön, akkor azt korábban az esetek többségében – a cikket, vagy könyvet író szakembereket leszámítva – valaki másnak írtuk, azaz kizárólag egy másik ember számára küldtük el, tehát egy másik ember olvasta el, és olvassa el még ma is. Ma sokszor lehet belőle feljegyzés, cikk, poszt, vagy az általunk létrehozott anyagot átalakítják más technikai formátumra, és például belekerül egy kiadványszerkesztőbe, és így tovább. Ezek az újabb technikai eszközök szintén bele tudják vinni a saját hibáikat.

2.1. Számítógép, szövegszerkesztők, tipográfia

A szövegszerkesztő eszközök kapcsán – a korábban csak a nyomdászok, tördelők, lektorok által ismert – tipográfiai szabályok is belopóztak a helyesírási világba, bár nem ezek jelentik a magyar nyelvű szövegek megjelenítésének legnagyobb problémáját. Nyilván a számítógép-használók nagy

része nem végzett tipográfiai tanfolyamot, ezért pl. a hosszú kötőjel mibenlétéről kevésbé tudnak. Ráadásul az angolszász világban kétféle hosszú kötőjel létezik, az ún. *m-dash* (–) és az *n-dash* (—), tehát az *m* betű méretének megfelelő hosszúságú és *n* betű hosszúságú, viszont ezeken kívül ott van a tényleges kötőjel (-), valamint az elválasztási pozícióban megjelenő elválasztójel, sőt még a mínuszjel is. A kötőjel az a vízszintes vonalka, amely balról tapad az előtte lévő karakterhez, a mínuszjel és a kétféle gondolatjel viszont nem. Ráadásul az angol világban a nálunk gondolatjelnek mondott hosszú kötőjelek előttük és utánuk álló betűköz nélkül kötik össze a szavakat, amikor egy gondolat beszúrásáról van szó, ezzel szemben a magyarban mindig betűközök között áll, ha mondatrészek beszúrását szolgálja, és csak akkor „tapad”, amikor egyenrangú szavakat köt össze. Ezeket általában a szövegszerkesztő programok használói nem tudják, mert nem tanulták, hiszen az iskolában nem tanították a tipográfiát. A napi gyakorlatban alig létező rövid és hosszú kötőjelek szerepének memorizálását jól segítik a termodinamika első és második főtétele kialakítóinak nevei, hiszen *Gay-Lussac* egyetlen ember volt, kötőjeles névvel, tehát kiskötőjellel, azonban *Boyle* és *Mariotte* két különböző személy volt, így neveik hosszú kötőjellel vannak összekapcsolva: *Boyle–Mariotte*, ugyanúgy, ahogy a sokak által ismert *Lennon–McCartney*, vagy a *Szörényi–Bródy* páros nevei is, de köznévi alakok közt is előfordul ez a jel az egyenrangú szerepű alakok összekapcsolására, pl. *piros–fehér–zöld*.

2.2. Beszédtechnológia, diktálás

A tipográfia az imént ismertetett módon megjelenik a szövegszerkesztők használatában, és hat a szövegek minőségére. Ezek a szövegek azonban mindig a létrehozás közben segítő eszközök segítségével válnak valamilyenné. Egyre gyakoribb jelenség manapság, hogy szövegek egy része diktálás útján jön létre. Napjainkban egyre több olyan helyzet van, ahol a gépi beszédfeldolgozás eszközei befolyásolni tudják a létrejövő szövegek egy részét vagy egészét, de legalábbis annak megjelenési formáját. Ez azt jelenti, hogy korábban nem létezett a gép által létrehozott, a hangzó anyagból felismerni vélt írott szöveg, tehát nem gépelte őket senki. A diktálással megjelenő nyelvi problémák teljesen mások, mint a gépelési problémák. A beszédfelismerő rendszer a felismerni vélt részhangsorokat ismert írott szóalakokká alakítja, de az olyan helyzetben, ahol ismeretlen, vagy idegen szóalakok kiejtett formájából kell helyes írott alakokat produkálnia, könnyen eltévedhet.

A hangsorok átírása betűsorozattá sokféle technikai módon történhet, bár napjainkban a neurális hálós beszédfelismerés a legtöbbet használt megoldás (Tarján et al. 2022). Arra mindig érdemes figyelemmel lenni, hogy ezek az eszközök kizárólag a – valós időben elhangzó, vagy korábban rögzített – hangsorokból dolgoznak, amit nem kísér az emberi beszédfelismerés esetén mindig ott lévő háttértudás, világsmeret, ami a hasonló hangsorokból az aktuális helyzetnek megfelelőt választja ki.

Az ellenkező irányú feldolgozás kevesebb hatást gyakorolt a magyar nyelvre, ugyanis a magyar szövegeket felolvasni képes, ún. gépi beszédeltő rendszerek kimenete a korábban még nagyon gépiesen hangzó, de ma már egyre természetesebbnek ható gépi beszéd. Az ezzel kapcsolatos magyar tudományos eredmények régóta ott vannak a nemzetközi élvonalban (Németh–Olaszy 2010). A hangos olvasást mindenki hosszasan tanulja általános iskolában, ám sokakban él egy olyan vélekedés, hogy ami magyarul le van írva, az igen közel van a hangzó formához. Ez természetesen nincs így, ám a saját helyesírását és kiejtését egymástól több száz éve egyre távolabb tartó francia vagy angol esetéhez képest a magyar írott és hangzó anyag között valóban kisebb a távolság. Ezeknek a gépi beszédkísérleteknek a hatása az igényesség alakulásában érhető tetten, tehát azok a természetes magyar beszédeltől igencsak eltérő gépi hangok, amik még egy-két évtizede elfogadottak voltak (pl. telefonbemondók, tömegközlekedési szolgáltatások esetében), ma már szinte megmosolyogtatóak, hiszen az ugyanitt alkalmazott gépi beszédeltők kimenetét ma már sokszor nem is lehet megkülönböztetni az élőbeszédtől.

Az írott szövegeknek sok, a felszínen nem jelzett tulajdonságát is fel kell használnunk ahhoz, hogy jól át tudjuk őket írni a megfelelő helyesírási alakra, illetve hogy jól tudjuk őket felolvasatni. Nyilván ismernie kell – és a régebben, vagy más nyelvre készült eszközöktől ez nem feltétlen volt elvárható – a magyar helyesírást annak a gépi megoldásnak, amely tudja, hogy a *honvéd* és a *hamvas* szavak v hangjai előtt – bár a hangzó formán ez nem hallatszik – az a különbség, hogy az egyik alak a *hon*, a másik meg a *hamu* szóból származik, tehát hiába hangzik ugyanúgy a v előtti hang, etimológiai okokból máshogy kell őket írni. Nyilván, ha van egy jó szótára egy felismerő vagy generáló gépi rendszernek, az sokat segít, de az erősen toldalékoló magyar nyelv esetében a szótár önmagában kevés a magyar szóalaktan teljes ismerete nélkül (Németh–Olaszy 2010). Ma már azért ennél is többről van szó, hiszen egész komoly környezetkezelés van ezeknek a szoftvereknek a világában, tehát a mai – ún. mesterségesintelligencia-alapú – rendszereknek különleges tulajdonságuk, hogy hatalmas szövegkörnyezet alapján képesek egyértelműsíteni, és a megfelelő felismerést vagy hangsorelőállítást megvalósítani. A hatalmast úgy kell érteni, hogy adott esetben sok száz, sőt, sok ezer szó távolságából is látják a szavakat, tehát nemcsak 5-10 környező szó alapján kell kitalálniuk a helyes felismerést, illetve generálást.

2.3. Karakterfelismerés

A szövegek létrehozása mehet úgy is, hogy kézzel vagy géppel magunk írjuk, de az eredményét nem ún. karakteresen olvasható formában jelenítjük meg, hanem képként. A legismertebb ilyen formátum ma a PDF, ami az emberi szemnek betűk jól értelmezhető sorozatát, a gépi felismerőnek pedig pixelek halmazát jelenti, amiből vissza kell állítani a szöveg létrehozója által készített eredeti szöveget. Ez úgy történik, hogy optikai karakterfelismerővel (OCR) felismertetjük a géppel, esetleg a kézzel írott

szöveget. Ez utóbbiról csak annyit, hogy ez még ma is igen nehezen megoldható probléma (Matcha 2022), hiszen sokszor még a nyomtatott gépi karaktereknek a felismerése is sok problémát eredményez. A nyomtatott a betűről például megadható, hogy hol van zárt rész és hol van ehhez képest nyitott elem, addig a kézírásban ugyanez a betű szinte minden más betűvel mutathat rokon tulajdonságokat, attól függően, hogy az írója hogy használja a kézírásban oly gyakori hurkokat. Tipikus felismerési probléma az egyes pixelek fel nem ismerhetőségéből adódó egybeolvadás, vagy karakterszétesés, amilyen pl. az *r* és az *n* betűk összeolvadása vagy nem összeolvadása látszólagos *m*-mé. Az efféle hibákról felismerhetők az ilyen módon létrejött szövegek.

A karakterfelismeréssel létrehozott szövegek helyes szövegegységekké alakítása szintén nem triviális feladat. Itt arról van szó, hogy ha vizuális értelemben is folytonos szövegeket kell felismerni, az eredmény a mai technikák mellett általában használható lesz (a bemenő kép minőségének függvényében), de ha a felismerendő szöveg például több hasábos volt, esetleg a folytatása egy távolabbi oldalon történt, vagy a szövegrész címe a többhasábos szöveg hasábjai fölött jelent meg, ezek „hozzárendelése” a címet követő szöveghez sok olyan problémát vethet fel, amik a nagyobb szöveggörnyezetre érzékeny mai nyelvtchnológiai eszközök működési minőségét jelentősen tudják befolyásolni, miközben az emberi szemnek nem jelent problémát a szövegegységek vizuális szétválasztása vagy összekötése, akár több oldal távolságából se.

2.4. Szövegek létrehozása géppel és az ékezetes betűk

Amikor létrejön egy szöveg, akkor nyilvánvalóan sokféle szinten kell, hogy megfeleljen annak a környezetnek, amibe szánják. Lehet olyan kommunikációs helyzet is a hétköznapi életben, elsősorban az interneten keresztül történő számítógépes vagy mobiltelefonos kommunikációban, ahol mindenféle ékezet és nagybetű nélküli, „majdnem magyar” karaktersorozatok is megjelennek, de nyilván abban a világban, ahol ez a kommunikáció folyik, ez nem számít „helytelennek”, míg egy akadémiai levelezésben az efféle karaktersorozatok nyilván nem elfogadhatók. Érdemes megjegyezni, hogy meglepő, de ez még mindig, 2023-ban is valódi problémaforrás tud lenni. Ahhoz egyébként ma már vannak olyan eszközeink, hogy egy hétbites, tehát ékezet nélküli magyar szöveget tökéletesen ékezetesítsünk (pl. <https://juniper.nyud.hu/demo/diacritic>). A magyartól eltérő nyelvek szóalakjaival kapcsolatos ékezettesítés viszont gyakran teljesen hidegen hagyja az attól eltérő anyanyelvűeket. A környezetünkben könnyen megtalálható szlovák, cseh vagy horvát nevek is ilyenek, ezért nem nagyon lehetünk megbántva, ha a világ úgy gondolja, hogy a magyar ékezetek számukra nem számítanak. (Gondoljunk csak a magyar labdarúgó-válogatottban nemrégiben egyszerre szereplő *Szalai Attila* és *Szalai Ádám* esetére, ahol a keresztnevek szokásos különböző kezdőbetűje, az *A* és *Á* nem segített a nemzetközi megkülönböztetésben, így *Szalai At* és *Szalai Ad* rövidítéseket használtak.)

2.5. Gépi ábécérendezés

Az ékezetes betűknek egy része egy adott nyelv rendszerében önálló életet él, így a magyarban is. Az O alakú kerek karakteren az egy vessző valóban csak a hosszúságot jelöli, de az Ő a magyar nyelv rendszerében már egy lényegileg másik betű. A nyelvünket nem ismerők nem tudják, hogy a magyarban nem keverhető össze az O és az Ő (ahogy az U és az Ū se), hiszen ezeknek önálló helyük van az ábécében (... M, N, O, Ő, P, ..., T, U, Ū, V, ...), és a számítógépes rendezéseket ezek figyelembevételével kell(ene) megoldani, különben az ábécébe rendezés is hibaforrás lehet. Most azt az esetet nem tárgyaljuk, amikor egyes idegen nyelven történt felsorolások elmeit (pl. az országneveket) nem a magyar, hanem az eredeti (általában angol) ábécérendben hagynak, ami a magyar környezetben adott esetben zavart is okozhat. (Pl. a *France, Germany, Hungary, Italy, Japan* országlista magyarul *Franciaország, Németország, Magyarország, Olaszország, Japán* ábécérendtől független szósalátává változhat az újrendezés nélküli fordítás következtében.)

2.6. Számítógépes helyesírás-ellenőrzés

Sokáig a helyesírás-ellenőrök mindössze a szavak szintjén tudták felismerni a normától eltérő alakokat, vagyis két betűköz vagy központozási jel között elhelyezkedő karaktersorokkal dolgoztak (Prószék 1993). Ezért ha létezik olyan szó, amely félregépelésével egy másik helyes szóhoz jutunk, azt értelemszerűen elfogadják ezek a rendszerek. A *mellett* egy *t*-vel, *mellet* alakban akkor is létezik, ha mi a *mellett* névutóra gondoltunk, amikor leírtuk. Ez a szó tehát helyesnek minősül, és a szövegben bent marad, hiszen nem hívja fel a figyelmünket a javításra a gépi eszköz. A mai környezetérzékeny, mesterségesintelligencia-alapú eszközök ugyan tudják, hogy mely környezetben melyik szónak, milyen előfordulása várható, tehát ezek már nem téveszthetők meg ilyen könnyen, ám a nagyon gépigényes, mesterségesintelligencia-alkalmazásoknak a szövegszerkesztőkbe való helyesírás-javítási célú integrálása a napi használatban ma még nincs megoldva. A hagyományosan lényegesen kisebb méretű és erőforrás-igényű modulok, amik környezettől független szótárakat kezelnek, sokkal hatékonyabban működnek még ma is, persze azokkal a hibákkal, amikről eddig beszéltünk, és amik sok helyen megjelennek az elvből helyesírási programokon áteresztett magyar szövegekben is.

Az évtizedek óta létező szöveglétrehozást támogató gépi eszközök használatát befolyásoló ki- és bekapcsolható opciókat nem nyelvtechnológusok, hanem a világ különböző nyelveire nem feltétlenül érzékeny szoftverfejlesztők készítik, ezért ezek az eszközök a nem végiggondolt nyelvi használatból adódóan a szövegszerkesztő eszközzel létrehozott szövegekben helyesírási problémákat okozhatnak. Például „A mondatok első betűje legyen nagybetű” opció alapértelmezésben be van kapcsolva a legnépszerűbb szövegszerkesztő alkalmazásban. Ez azt jelenti, hogy ez az eszköz bár nyelvi elemzést

nem végez, a szövegben előforduló pontok után a következő szó első karakterét átírja nagybetűsre. Ennek a jelenségnek ismert áldozata a magyar hónapok neve, hiszen a dátumban az évszám utáni pont hatására a következő szót, általában tehát a hónap nevét nagybetűsíti. Ez a funkció ugyan kikapcsolható, de a felhasználók általában nem tudják, hogy ez a jelenség nem a helyesírás-ellenőrző tevékenységének köszönhető, így ne mkeresik a kikapcsolás lehetőségét. Mivel ez meglehetősen hosszú ideje így működik (Prószéky 2005), a jelzett szövegszerkesztővel készített szövegek dátumaiban nagybetűs hónapnevek jelennek meg. Ennek hatására az ilyen szövegekkel sokat találkozó emberekben kialakult az a gyakorlat, hogy „maguktól” is nagybetűvel írják a magyar *Január*, *Február* alakokat, amit egyébként erősít az angol ortográfia *January*, *February* stb. nagybetűs hónapnév-használata. Hozzá lehet tenni, hogy bár a magyar hagyomány kisbetűvel írja őket, azért ezek a szavaink a „tulajdonnévség” határán mozognak, a tulajdonneveket pedig illik nagybetűvel írni. Lehetne akár olyan szabályunk is, amiben a hét napjait, vagy a hónapok neveit nagybetűvel kellene írni. Ilyen szabályok nincsenek, viszont a plakátok nagy részén a hónapnevek mégis gyakran nagybetűvel jelennek meg. Kérdés, hogy ez önmagában tragédia-e? Abból a szempontból mindenképpen probléma, hogy a hagyomány és a mai helyesírási szabályzat ezeket így ebben a formában nem támogatja.

2.7. Automatikus elválasztás

A gépi elválasztás elsősorban a tipográfiai igényességgel létrejött szövegek esetében fontos, a magánhasználatra készült dokumentumok esetében lényegesen kevésbé. Ha egy szöveg egyébként nincs úgy tördelve, hogy a sor végi helyeken elválasztást kellene alkalmazni, az nem nyelvhelyességi problémát, legfeljebb esztétikaiakat okoz. Ezzel szemben, ha egy elválasztás nem szabályos, az már helyesírási hibának számít. Így kijelenthető, hogy az automatikus elválasztás egy olyan hibaforrás, mely optimális esetben nem okoz helyesírási típusú problémát. A tipikus nehézségek a magyar nyelv néhány specifikus elválasztási konvenciójának a szöveg- és kiadványszerkesztők által nem eléggé ismert megoldásaiból adódnak. Sok olyan szövegkezelő alkalmazás van, ahol a tördelési számítások eredményeként a megfelelő szavak közti betűköztávolságok esetleges meghaladása esetén a sor utolsó szavának az elválasztását kérik egy erre készített segédalkalmazástól. A magyar nyelvtechnológia a kilencvenes évek elejétől rendelkezik ilyen, gyakorlatilag 100%-os megoldást nyújtó elválasztási alkalmazásokkal. Hogyan lehetséges ez a pontosság? Úgy, hogy az ún. fedés nem 100%-os, azaz a szövegnek nem minden szavát „hajlandó” az elválasztóprogram elválasztani, csak azt, aminek az elválasztásában biztos. Innen a 100%-os pontosság. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az magyar elválasztás alapszabályait tökéletesen „ismerő” alkalmazások, csak akkor lehetnek „zavarban”, ha ismeretlen szavakat kell elválasztaniuk. Ha az ilyen szó szabályos összetétellel létrehozható, akkor az elválasztóprogram által hívott morfológiai elemző visszaadja az összetételi

határ(oka)t, és ez már biztos elválasztási pozíció lesz. Ezután az összetétel tagjai egyenként elválasztásra kerülnek az előbb leírtak szerint. Ha egy szó többértelmű, és ennek megfelelően több elválasztása lehetséges a magyar szabályok szerint, akkor az elválasztóprogram csak azokat a pozíciókat javasolja elválasztásra, ahol mindegyik esetben elválasztási hely volna. Pl. a *legelőre* kétértelmű szó *leg-elő-re*, illetve *le-ge-lő-re* elválasztott alakjainak összevetésével a *legelő-re* elválasztást javasolja csak, ugyanis a többi elválasztási pozíciók a szó megfelelő jelentésének azonosítása után volnának csak megvalósíthatók, ám erre egy szövegszerkesztőbe integrált elválasztómodul erőforrásai és a megoldáshoz szükséges kutatás volumene nem teszi ezt megoldhatóvá. Így maradnak olyan elválasztási helyek, melyeket egy ember ismer, de az automatikus modul „nem mer” felajánlani. Így lehetséges a 100%-os pontosság megtartása, hogy a lehetséges pozícióknak csak egy részét adja vissza az elválasztó, azaz a fedése alacsonyabb, mint 100%.

A problémát sokszor nem is ez, hanem a nemzetközi gyakorlat elválasztási szokásainak és a magyar elválasztásnak a különbségei jelentik. A hosszú kettős magyar mássalhangzók elválasztása ugyanis megváltoztatja az elválasztani szándékozott szó alakját. Pl. *asszony* helyett *asz-szony*. Azok a más nyelvek esetében megfelelőnek tűnő elválasztóprogramok meghívását végző megoldások, melyek arra a kérdésre várják a választ, hogy a bemenő szó hányadik karaktere után kell beszúrni az elválasztójelet, nem tudnak megfelelő választ kapni a kérdésekre, hiszen betűt kellene beszúrni, de erre a karakterpozíció számát kérő program nem lehet képes. Ezekben az esetekben nincs elválasztás, azaz az *asszony* szó elválasztatlan marad. Ha a tördelőrendszer számára ez nem megfelelő, mert így az adott hasámban hosszabb betűköz-szakasz marad, mint az engedélyezett, olykor „brute force” megoldáshoz folyamodnak, és akár el is törhetik a szót egy a magyar elválasztási szabályok által nem engedélyezett pozícióban. Szerencsésebb esetben a hívó program azt kérdezi, hogy egy betűsorozat (pl. *asszony*) esetében mi lenne a betűsorozat elválasztott alakja (pl. *asz-szony*). Ilyenkor is lehet probléma, hiszen a tördelőrendszer az elválasztás beszúrása után ismét számolni kezd, mert a beszúrt betű miatt a szöveg hossza megváltozott, és szerencsétlenebb esetben elveti a beszúrt szó használatát, ami a programozók számára ismert ún. végtelen ciklushoz vezethet.

Ráadásul az automatikus elválasztás elvileg kétféle módon jöhet létre: az egyik az ún. puha elválasztójelek (soft hyphen) beszúrásával. Ilyenkor az esetlegesen elválasztási pozícióba kerülő szavak „valódi” elválasztójelekké válnak, míg a sorok belsejében ez nem látszik. A másik megoldás, hogy a szöveg- vagy kiadványszerkesztő program dinamikusan csak akkor szűr be ilyen karaktert, ha épp elválasztana egy szót, de ha az onnan elkerül, az elválasztójel sem marad ott. A mai magyar szövegek esetében még napjainkban is előfordul, hogy a szöveghasáb közepén egy szó az elválasztásnak megfelelő kötőjelet tartalmaz. Ennek az az oka, hogy ha akár a legismertebb szövegszerkesztőből egy szöveget átemelünk a vágólapra, majd bemásoljuk egy másik alkalmazásba, akkor azok a kötőjelek, amelyek a korábbi eszközben láthatatlanok voltak (ún. ctrl-elválasztójelként kerültek be a szövegbe), a vágólapon látható kötőjelekké lesznek. Ez a jel korábban csak akkor

jelenhetett meg, amikor a szó elválasztási pozícióban állt, ám mostantól a vágólapot fogadó alkalmazásban egy kötőjelet hibásan tartalmazó szóként jelenik meg. Például, a tesz-vesz kötőjeles szó, és amikor egy elválasztójel bekerül egy szóba, akkor az hasonlóan néz ki, csak a sor közepén, tehát nem elválasztási pozícióban hibának számít, pl. *szen-ved*. Ez a probléma egyébként évtizedek óta megvan, de a világcégeket kevésbé zavarja, mint a normáknak megfelelő szövegek létrehozását igénylő felhasználókat.

2.8. Számítógépes stílusellenőrzés

A stilisztikai ellenőrzést hosszú ideig egyedül az egy-egy stílusra jellemző szavak meglétével, illetve gyakoriságával próbálták megoldani, amivel nyilvánvalóan pontosan nem lehet a stílust beazonosítani. A mai eszközök azonban már a teljes szövegegységet figyelik. A mesterséges intelligenciának hívott gépi tanuló rendszerek hatalmas korpuszokból tanulnak, és nyilván az, amiből tanulnak, meghatározza a tudásukat. Manapság sokan azt gondolják, hogy ezek a rendszerek arra valók, hogy kérdéseket tegyenek fel nekik. A gépi tanuló rendszerek használata esetén nem a tartalmak megtudása a cél, hanem a nyelvi készségnek a kiválasztása, és adott esetben a stilisztika is lehet ilyen. Kérdés, hogy milyen típusú szövegekből tanult a rendszer. Ezek a hatalmas rendszerek, amik szavak milliárdjaiból tanulnak, óhatatlanul képesek arra, hogy a megtanult összes nyelvi fordulatot valahogy reprezentálják, és ha a tanulmány megfelelően kiegyensúlyozottan lett összeválogatva, ami a mindenkori rendszer létrehozójának felelőssége, akkor a megtanult szövegek stílusaira érzékenyek is tudnak lenni. Azonban, ha például a tanulmányban nem voltak tudományos szövegek, akkor nem várhatjuk el a rendszertől, hogy felismeri ezeket. Esetleg azt mondja, igen, valahány százalékban lehet, hogy tudományos egy szöveg.

2.9. Előfordulási gyakoriság a weben és valójában

Ezen a ponton, a kevés és a sok viszonyának felemlítésénél el kell oszlatnunk egy félreértést. A korábbi statisztika alapú rendszerek, melyek ténylegesen az előfordulási gyakoriságokon alapultak, azt tekintették mindig jónak, amiből sok van. Napjainkban sokszor az internetet használják arra, hogy megnézzék, miből van több? A mögöttes gondolat az, hogy ha például valamit sokan írnak le egy adott konvenció szerint, akkor az biztos úgy van helyesen. Ez azon az előfeltevésen alapul, hogy az internetet használók többsége mindig tudja, hogy mi a helyes. Az ide vonatkozó ismert példa a *csevej* szónak az *ly*-nal való írása. A szó a *robaj*, *moraj*, *zörej*, *dörej* alakokhoz hasonló, ma már nem produktív *j*-képzős sémába tartozik, mégis a – talán a *csermely* szó formájának analógiájára – az internethasználók többsége szerint hosszú időn át úgy tűnhetett, hogy *ly*-nal írandó. Ugyanígy a *muszáj* – talán az *uszály* *ly*-ja miatt – miatt szintén sokszor megkapja az *ly*-t. Érdekes kérdés, hogy ha az internet megerősíti egy

adott írásbeli forma használatát, ami nem követi az aktuális helyesírási szabályzat által ajánlott alakot, akkor meddig kell fenntartani a hagyományos formát, és mikor lehet „engedni” a korábitól eltérő, de a többség által követett (és az internethasználat segítségével a korábbi gyakorlathoz képest jól mérhető – gyakorlatnak? Ez történt az utóbbi időben a korábban *frissesség* alakban, de ma már két s-sel írandó *frissesség* szóval. Az *árboc* alakból pedig ma már elég kevesen hallják ki az *arbor* (latin „fa”) tövet, ami miatt hosszú ideig rövid *o*-val kellett írni, de ma már az *árbóc* a helyes. (Nyilván más, hosszú ó-s második szótagú szavak, pl. a *bohóc* szolgált ehhez a kiejtéshez mintául). A probléma inkább akkor jelentkezik élesebben, amikor a jól ismert „jelentésmegkülönböztető szerep” is veszélybe kerülne. A *kórház* szót hányan mondják ma rövid *o*-val, és mennyien írják is így le. De a *kórház* alak nehezen válik sztenderddé, pedig az interneten már sokszor így szerepel, hiszen a *kor/kór* ún. minimálpár segítségével elveszne a két *o* jelentésmegkülönböztető szerepe, hiszen a *kórház* olyan, mintha a *kor*-nak és a *ház*-nak lenne az összetétele. A helyesírás egyfajta konszenzuson alapul, ami a mindenkori helyesírási szabályzat foglal össze – és amely viszonylag ritkán változik, szemben a közvélekedéssel, tehát az utolsó szabályzat 1984 után csak 2015-ben jelent meg, és minimális számú konkrét változást tartalmazott –, melyek egy része valóban az interneten is mérhető gyakori írásformák hatására történt (Prószéky 2019).

Egyébként az az állítás, hogy valami az interneten gyakoribb, mint egy másik, meglehetősen pontatlan megfogalmazás, hiszen az internet tartalma folyamatosan változik, és időcímke nélkül egy ilyen állítás nehezen tartható. Itt említjük meg, hogy az egyre gyakrabban hivatkozott mesterségesintelligencia-eszközök abban nagyon különlegesek, hogy működésük nondeterminisztikus, ezért az ő megkérdésük még az internet gyakorisági információjánál is „veszélyesebb”, ugyanis, ha többször feltesszük ugyanazt a kérdést, nagy eséllyel mindig máshogy reagálnak. Viszont tény, hogy sok minden befolyásoló tényező hatására az okosnak gondolt eszközök megkérdése már a helyesírási formák esetében is erősödő gyakorlat, hiszen a mesterséges intelligenciától sokak elvárják, hogy ezekben a kérdésekben is tanácsot adjanak (Prószéky 2017).

2.10. A statisztikai és a neurálisáló-alapú eszközök különbségéről

A mai gépi nyelvi képességek nem azon alapulnak, hogy abból van több, ami jó, és kevesebb, ami nem jó, hanem ezek az eszközök egy igen nagy dimenziószámú vektortérbe képezik le a nyelvi egységeket, – az egyszerűség kedvéért: a szavakat – amik ezáltal azoknak a közelébe kerülnek, amik valamilyen értelemben hasonlóak (Novák et al. 2018). A hasonlóságnak pontos definíciója nincs, de nyilván jelentésbeli és formai hasonlóságot is vélhetünk itt. A világban való, tehát a denotátumok valamilyen értelemben vett hasonlósága és a nyelvi leírás között van egy kapcsolat. Tehát az, hogy egy adott

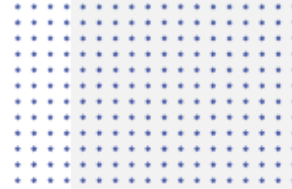
környezetben egy adott alak milyen módon szerepelhet, nem a gyakoriságuk, hanem a hasonlóságuk alapján nézve számítódik ki. Tehát, ha a *kutya* szónak a gép számára a legközelebbi rokona nem az *eb*, hanem a *kutza* alak, amit az *y-z* billentyűk billentyűzeten való elhelyezkedése okoz. Nyilván a *kutza* pontosan azokon a helyeken áll, ahol a *kutya*-nak kellene állnia, vagyis nagyon nagy a környezeti hasonlóság a szövegben az elgépelt szavak és a helyes formák előfordulásai között.

2.11. Gépi keresés szövegekben

Ma már a legtöbb internethasználó ismeri az ismert keresőprogram *Did you mean?* kérdését, ami egy kevésbé gyakori alakra általában egy annak közeli formai holdudvarába tartozó másik alakot ajánl föl, mondván, hogy biztos félregéptünk, amit akartunk, hiszen az emberek nagy része máshogy írja, és a szoftver csak akkor fogadja el az eredeti alakot, ha mi kitartóan állítjuk, hogy valóban az általunk eredetileg begéptelt szóalakat keressük. A keresőprogram algoritmusai érthető, hiszen nyilván jóval gyakoribbak az elütések, mint egy sokszor használt alakhoz nagyon hasonló másik helyes alak szándékolt használata. A keresés valójában nyelvi tevékenység, ahol az emberi szövegekről a gépi eszköz mondja meg, hogy mit tud belőle jól kezelni. Ha átengedjük a döntést a magyar nyelv szempontjából kevésbé képzett, de technikailag professzionálisan megvalósított keresőprogramnak, esetleg nem találjuk meg azt, amit kerestünk. Ez nyilván a magyar nyelvű szövegek világában nem okoz problémát.

Az írási hasonlóság eredményeképpen az interneten létrehozott szövegek gépi javítása lényegesen pontosabb a korábbi helyesírásjavítóknál. A sima szóbeágyazási modellek azt tudták megmondani, hogy egy betűsorozat két betűköz vagy középpontozási jel között hogy a szokott előfordulni, és kik a rokonai, viszont sem a többszavas kifejezések, sem a többértelműség nem volt kezelhető ezekkel az eszközökkel (Novák et al. 2018). Ezzel szemben az ún. dinamikus modellek ezeket is tudják (Prószéky 2022). Ez azt jelenti, hogy a géppel létrehozott szövegek egyre nagyobb biztonsággal tudják követni a helyesírási normákat, így a közeljövőben az írott szövegek, így az írott magyar szövegek minősége is értelemszerűen egyre jobb lehet.

3. Kommunikációs és nyelvhasználati szokások az online térben

Az írás és az olvasás folyamatainak átfogó átalakulását meghatározónak látjuk a digitális világnak a nyelvre és nyelvhasználatra gyakorolt hatásai között. A magyar nyelvben bekövetkező nyelvi és kommunikációs változások is csak ezeknek a háttértényezőknek a figyelembevételével értelmezhetők.

3.1. Megváltozott olvasási szokások az információ társadalomban: az olvasás szerepe, olvasási szokások a digitális térben

Az internet világa a kezdeti időszakban elsősorban írásbeli tartalmakkal telített közegként jelent meg, és elsősorban írni-olvasni tudó társadalmi környezetben vált általánosan elterjedtté, sőt a technikai feltételek megléte ellenére sokáig az írásos formák maradtak meghatározóak (Pólya 2011). A kommunikációs fordulattal foglalkozó elméletek többsége az írásosság háttérbe szorítását, trónfosztását ígéri. Napjaink hálózatának nyelvhasználatában azonban éppen az írásbeliség kiterjesztésével, az írásosság funkcióinak kiszélesedésével találkozunk. Az internetes kommunikáció első szakasza részben vissza is vezetett a Gutenberg-galaxisba az írott szövegek túlsúlya miatt, s ez még akkor is igaz, ha ez a folyamat a szövegek sajátosságainak és az olvasás módozatainak megváltozásával is együttjárt. Az olvasás ezzel együtt kiemelt jelentőségű, az online tér digitális olvasással kapcsolatos hatásai elsősorban abból a tényből erednek, hogy a nyomtatott szövegeket másként olvassuk, mint a képernyőn megjelenőt.

3.1.1. A digitalizáció hatása a szövegértési és az olvasási készségre

A nemzetközi kutatások, elsősorban az egyetemi környezetben végzett kísérletek, jelentős eltéréseket mutattak ki a nyomtatott és digitális szövegek olvasásának hatékonysága között. Ackerman és Goldsmith (2011) kísérlete azt igazolta, hogy ha a résztvevők önállóan dönthették el, hogy mennyi időt töltenek digitális, illetve nyomtatott szövegek olvasásával, kevesebb időt fordítottak a képernyőn történő olvasásra, és az alapján alacsonyabb szövegértési teljesítményt nyújtottak. Schugar és munkatársai (2011) kutatása során a résztvevők arról számoltak be, hogy

[S1] megjegyzést írt: E helyütt vannak friss kutatások? Bár a 2011-es kutatási eredmény valóban fontos, érdemes lenne 2020 utáni forrásokkal is dúsítani ezt a bekezdést.

[S2R1] megjegyzést írt: Köszönettel vettük a megjegyzést, ugyanis az újabb kutatási eredmények valóban árnyalják a képet. A legfrisebb kutatási eredményekről ennek a pontnak a végére illesztettünk egy bekezdést.

digitális olvasás során kevesebb tanulási stratégiát (például kiemelést, jegyzetelést) használnak. Kaufman és Flanagan (2016) azt állapították meg, hogy nyomtatott szöveg olvasása után a kutatásban résztvevők jobban teljesítettek a következtető érvelést igénylő absztrakt kérdések megválaszolásakor; ezzel szemben a konkrét kérdések megválaszolásában digitális szöveget olvasva értek el jobb pontszámot. Azt is megfigyelték (Dyson–Haselgrove 2000), hogy az olvasásértés romlott, ha a diákoknak olvasás közben görgetniük kellett a helyhez kötött szövegdarabokra való összpontosítás helyett.

A fiatalabb korosztályban végzett kutatások is hasonló eredményeket mutatnak. A középiskolás diákok jobban megértették a nyomtatott könyveket, mint az iPad-en lévő e-könyveket (Paul 2014), ugyanis a digitális platform interaktív funkciói elterelték a figyelmüket magáról a szöveges tartalomról. Azt is megfigyelték azonban, hogy az e-könyvek nagyobb elkötelezettséget generáltak (Schugar–Smith–Schugar 2013). Anne Mangen és munkatársai (2013) norvégiai középiskolás diákokkal dolgozva arra a következtetésre jutottak, hogy a nyomtatott könyvek jobb szövegértési eredményeket hoznak, valószínűsíthetően azért, mert nyomtatott formában könnyebb kognitív térképet készíteni az olvasott szöveg egészéről.

Baron átfogó kutatásaiban (2013a, 2017), amelyeket több mint 400 amerikai, japán, német, szlovák és indiai adatközlővel végzett, három kérdést tart kulcsfontosságúnak az olvasás átalakulása tekintetében. Vizsgálta egyrészt az olvasók nyomtatott és a digitális olvasási szokásait, másrészt a nyomtatott és a képernyőn történő olvasáshoz való hozzáállást és figyelmet, emellett pedig felvetette azt a kérdést is, hogy a jelenlegi technológiai környezetben megváltozik-e annak a fogalma, hogy mit is jelent olvasni.

A nyomtatott és digitális szövegek olvasásával kapcsolatban a résztvevők több mint négyötöde azt mondta, hogy ha a költségek azonosak lennének, akkor inkább nyomtatott formában olvasna, mint képernyőn, különösen tudományos szövegek esetében. Az újraolvasás tekintetében 60% jelezte, hogy nagyobb valószínűséggel olvasnak újra nyomtatott műveket, ami azért lényeges, mert az újraolvasás releváns a figyelem szempontjából, mivel az ad lehetőséget az áttekintésre és a reflexióra. Hosszabb szövegek esetén az adatközlők több mint 86%-a nyomtatott szöveget részesítette előnyben, megerősítve Farinosi és munkatársai (2016) kutatási eredményeit. A diákok arról is beszámoltak, hogy nagyobb valószínűséggel végeznek több feladatot, amikor képernyőn olvasnak, holott a multitasking káros kognitív hatásai jól ismertek (pl. Carrier et al. 2015). A nyomtatott szöveg, számítógép, táblagép, e-olvasó vagy mobiltelefon lehetőségei közül választva az adatközlők 92%-a válaszolt úgy, hogy nyomtatott formában olvasva tudott a legkönnyebben koncentrálni. A koncentráció és a figyelem szerepének felismerése ellenére ugyanezek az adatközlők az attitűdöket tekintve a nyomtatott szövegeket unalmasabbnak, a kereshetőség hiánya miatt nehezen kezelhetőbbnek ítélték meg.

Baron kutatásainak egyik legfontosabb eredménye az a megfigyelés, hogy a digitális platformokon való figyelmes olvasást alapvetően akadályozza, hogy a digitális eszközöket tipikusan gyors cselekvésre használjuk, és az olvasás művelete, tevékenysége is ezek közé a cselekvések közé tagolódik be. Ebből pedig kialakul az írásbeliséghez kapcsolódva egy viszonyulás, hogy az írás is csak az „itt és most”-ra szól, nem pedig a hosszú távra. Ez azért lényeges, mert az írásbeli kommunikáció megjelenése óta az egyik állandó tulajdonsága éppen az, hogy tartós kommunikációs forma, amit újra lehet olvasni, és stabil hivatkozási pontként lehet kezelni. Baron szerint ennek a folyamatnak az egyik leglényegesebb következménye az, hogy a digitális szövegeket valójában használjuk, nem pedig a hagyományos értelemben olvassuk. Ezzel összhangban vannak azok a kutatási eredmények is, amelyek azt mutatják, hogy az e-könyvek esetében az olvasók inkább a dokumentumok használóiként gondolnak magukra, mintsem azok birtoklóira (Jabr 2013). Az információk könnyű kereshetősége a teljes szöveg átfogó befogadásának kerülésével mutat összefüggést. Ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy a digitális olvasás miatt szükségszerűen kevésbé mélyedünk el, hanem azt, hogy a digitális technológiák megkönnyítik, sőt bizonyos értelemben arra ösztönöznek, hogy a szöveghez más gondolkodásmóddal közelítsünk, mint ahogyan a nyomtatott szöveg olvasása során.

Mivel az online technológia inkább az információkeresésre, mint az összetett gondolatok elemzésére van szabva, az olvasás jelentése, vagy legalábbis egyik értelmezése elmozdul az 'információkeresés' felé a 'szemlélődés és megértés' fogalmi felől. A gondos olvasás mellett vagy helyett fontos szerepe lesz a „hiperolvasásnak” nevezett típusnak, amelynek célja Hayles (2012) szavaival élve „a figyelem megőrzése a releváns információk gyors azonosításával, egy adott szövegnek csak viszonylag kevés részét olvasva el”. Kutatási eredmények igazolják, hogy még a kutatók is kevesebb időt szánnak egy tudományos cikkre, különösen az online cikkekre, mint korábban (Tenopir et al. 2009). Szintén empirikus vizsgálatok mutattak rá, hogy az egyetemi hallgatók és az oktatóik többnyire nem elmélyült olvasásra, hanem meghatározott információk megkeresésére használják az e-könyv formájában elérhető tankönyveket (Durant–Horava 2015). A weboldalak használata során a kutatások szerint (Nielsen 2008) az emberek átlagosan valószínűleg a szavak kevesebb mint 30%-át olvassák el.

A tartós figyelem kérdése a képernyőn való olvasáson túl más digitális médiumokra is kiterjed. Patricia Greenfield (2009) megfigyelte, hogy bár a televízió, a videojátékok és az internet elősegítheti a vizuális intelligenciát, ennek ára a jelek szerint a mély feldolgozás: a tudatos ismeretszerzés, az induktív elemzés, a kritikai gondolkodás, a képzelet és a reflexió működésének módosulása. Az információk megkeresését szolgáló és az elmélyült olvasás közötti különbség azonban nem egyszerűen minőségi természetű eltérés, hanem az olvasás eltérő céljaiból következő funkcionális különbségként is értelmezhető.

A digitális olvasás szövegértésre gyakorolt hatásának újabb vizsgálati eredményei, illetve a nagyszámú kutatás tanulságait áttekintő metaanalízisek (Schwabe et al. 2022) egyes tekintetekben már árnyaltabb képet mutatnak. A friss eredmények azt jelzik, hogy bár a kifejtő, elemző szövegek olvasása során mutatkozik kismértékű különbség a szövegértésben a digitálisan és papíron olvasott szövegek között (Clinton 2019, Clinton et al 2020), a narratív szövegek esetén nem érzékelhető lényegi eltérés. Sőt a multimediális és interaktív funkciókkal is kiegészülő digitális szövegek esetében a narratívák megértése kifejezetten jobb eredményeket hozott (Clinton-Lisell et al 2021). Ezek az eredmények olyan irányba mozdítják el az olvasáskutatást, amely nem szembeállítja a digitális olvasást az olvasás korábban ismert formáival (vö. Baron 2015), hanem olyan szemléletet érvényesít, amelyben az olvasás mint multimodális, multiszenzoros komplex gyakorlat értelmeződik (Engberg et al. 2023). Az olvasás metakognitív stratégiái továbbra is valamivel hatékonyabbnak bizonyulnak a papírról való olvasás során, ennek okai és a digitális világban alkalmazható metakognitív eljárások feltárása fontos további kutatási kérdéseket jelentenek.

3.1.2. A digitális szövegek olvasása

Párhuzamosan azzal, ahogyan a technológia megváltoztatja az írás technikáit, az írástudás módzatait, az írásbeli szövegek megszületésének módját, és Grisham (2001) kifejezésével megszületik az ún. többszörös írástudás (multiple literacies), az olvasás, az olvasni tudás lehetőségei is megváltoznak, és a szövegek értelmezéséhez nemcsak a hagyományos információhordozó eszközök alkalmazásában, hanem az IKT világában is jártasságot kell szerezni.

A digitális eszközök használatában való jártasság sajátos kompetenciaterületként értelmezhető, és 2006 óta digitális kompetencia néven az Európai Unió is a kulcskompetenciák között tartja számon. A szakértők ezt a fogalmat az információs társadalom technológiájának alkalmazására való képességként fogják fel, azaz eszközjellegű tudásként, holott valójában egy összetettebb, többretegű kérdésről van szó, az információs műveltség egészéről (Gonda 2018). A digitális kompetencia fogalmán a magyar oktatási gyakorlatban is elsődlegesen a számítógép kezelésének képességét és az informatikai ismereteket értik, holott a tudásszerzés, az információkhoz való hozzáférés, információalkalmazás megváltozott feltételrendszere komplex tudást, eltérő nyelvi viszonyulásokat és nyelvi tevékenységeket, rutinokat is megkövetel.

A nemzetközi és a hazai kutatások is azt igazolják, hogy a közoktatásban részt vevő tanulók digitális szövegértési teljesítménye nagymértékben függ egyrészt a nyomtatott szövegek esetén mutatott szövegértési szinttől, másrészt a számítógépes ismeretektől. A PISA-vizsgálatok egyértelműen mutatják, hogy a digitális szövegek értésének magyarországi eredményei a vizsgált országok átlaga alatt helyezkednek el (OECD 2011, 2012, OECD 2015, OECD 2021), azaz a digitális szövegek

értésének fejlesztése az iskola kiemelt feladata. Ehhez azonban szükséges figyelembe venni azt is, hogy a szövegértési teljesítmény nagymértékben függ az alkalmazott olvasási stratégiáktól (Pressley–Ghatala 1990). Mivel a megfelelő olvasási stratégia kiválasztását, az adott szöveg műfaja, szerkezete és megjelenési formája is befolyásolja, fontos annak a kutatása és figyelembe vétele, hogy a digitális szövegek befogadása hogyan hat magára az olvasás folyamatára.

A PISA-mérések során az elmúlt években át is alakult a digitális szövegértés feltárásának kérdése, sőt a gyors technológiai változások miatt változott a mérési módszer is (Lannert 2023). 2018-ban alkalmaztak először adaptív teszteseteket, ahol a válaszai alapján kapja a következő kérdést a tanuló. Így a legbonyolultabb navigációs kérdésig csak azok juthatnak el, akiknek a szövegértése magasabb szinten van. A digitális szövegértést is mérő feladatok során nemcsak a szövegeket kell megérteni, hanem a többféle forrás közt el kell tudni igazodni, és ezek alapján az információk helyességét is értékelni. Mérték azt is, hogy a tanulók mennyire tudják megkülönböztetni a tényeket a véleményektől. A források hitelességének megállapításához szükséges olvasási stratégia ismeretindex-értéke a magyar tanulók körében az egyik legalacsonyabb volt (OECD, 2021). A magyar tanulók több mint 15 százaléka (15,6%, OECD átlag: 12,2%) minősült gyenge navigátornak, vagyis megelégedtek egy forrással, és nem próbálták megnyitni egyéb oldalakat. Ez nem független a szövegértés szintjétől, kimutatták, hogy minél jobb a szövegértése valakinek, annál inkább nyit meg újabb oldalakat, és tud a több csatornából jövő különböző információ közt eligazodni. A PISA-mérések tehát átfogóan jelzik a digitális szövegértési lemaradásokat, ezért a szövegértés fejlesztését erre a területre is koncentrálni szükséges kezelni,

3.1.3. Az olvasás változatai és szerepük a digitális szövegek olvasásában

Az olvasás fogalmán alapvetően az olvasási készséget értik, azaz annak a dekódolási folyamatnak az elsajátítását, amely segítségével képesek vagyunk a szavak hangalakjának felismerésére és azonosítására. A digitális világban azonban nem egyszerűen az olvasási készség, hanem egy összetett olvasási képesség válik hangsúlyossá. Ebbe a komplexebb olvasási képességbe nemcsak a verbális információk dekódolása, hanem egyéb jelek értelmezése is beletartozik (Bessenyei 2009). Ebben a folyamatban nem a percepció – jelek, betűk, szavak felfogása – a meghatározó, hanem az olvasóban kiváltott reakciók, az általa levont következtetések (Farkas 2003).

Gonda (2018) a digitális szövegek olvasását olyan komplex kognitív tevékenységnek tekinti, amelyben az olvasási készség és képesség kiegészül a digitális kompetenciával. A digitális szövegek olvasása során az olvasó az információkeresés, -értékelés, -összefoglalás és -megosztás műveletét hajtja végre. Az internetes kommunikáció ugyanis megkívánja, hogy kulcsszavakat alkossunk, keresőmotorokat használjunk, alkalmazzuk a különböző navigációs lehetőségeket vagy bejegyzéseket, kommenteket hozzunk létre.

Az olvasás különböző változatai már a nyomtatott szövegekkel való munka során kialakultak. Az elkülöníthető olvasástípusok: ismeretszerző olvasás, tanulási célú olvasás, élményszerző olvasás, kereső olvasás, áttekintő olvasás, feladatazonosító olvasás, javító/ellenőrző olvasás, korrektúraolvasás, fordítás céljából történő olvasás. Egy-egy szöveg olvasása során is többféle olvasás szerepet játszhat, mivel a célok az olvasási folyamat során változhatnak. Ez azonban nemcsak az olvasótól, hanem a szöveg műfajától, szerkezetétől és tartalmától is függ.

Az olvasó célja alapján más kategorizálások is léteznek (Bárdos 2003). Az extenzív vagy élményszerű olvasás során az olvasó célja a szórakozás, a kikapcsolódás. Ebben az esetben az olvasás módja lineáris, hiszen a cél a szövegértelmezés minden elemének azonosítása az információszerzés érdekében. Az extenzív olvasás ezért jellemzően soronként történik. Ez a fajta olvasás valósul meg a legkevésbé a digitális szövegek olvasása esetén, ugyanis a mélyreható, átfogó olvasás folyamata digitális környezetben nehezebben jön létre.

A második olvasástípus az intenzív olvasás, amely egy olyan elemző folyamat, amelynek célja a szöveg részleteinek feltárása és magyarázata. Az ilyen olvasásra jellemzően tanulási célokból van szükség. A tanulás viszonylag későn jelent meg a számítógépes tevékenységek között (Fehér-Hornyák 2011), de mára már mégis jelentős az olyan tanulási és ismeretszerzési helyzetek száma is, amelyekben kifejezetten intenzív olvasásra van szükség a digitális szövegekkel való foglalkozás során is.

Az olvasás harmadik típusa az információkereső olvasás, vagy scanning, azaz pásztázás, amikor az olvasó célja, hogy egyetlen információt ragadjon ki a szövegből. Ez az olvasási típus jól illeszkedik azokhoz az olvasási modellekhez, amelyek a digitális szövegek olvasását információkeresésként értelmezik (Eagleton-Dobler 2007), mivel a folyamat célja az olvasást kiváltó kérdésre adott válasz megtalálása, azaz egyetlen dolog kiemelése a szövegből. Ez az elképzelés Gósy (2008) kereső olvasás fogalmát fedi le.

Az olvasás negyedik típusa a globális olvasás, a skimming, amely a lényeges pontok kiválasztásán alapul. A globális olvasás célja a kulcsszavak kiemelése egy hosszabb szövegből, valamint a lényeges és lényegtelen információk elkülönítése. Ez az olvasástípus is beilleszthető a már bemutatott modellekbe, mivel az információk keresésére és értékelésére is használható. Lehetőség van annak eldöntésére, hogy egy megtalált elem érvényes-e, ha összehasonlítjuk más információkkal. Gonda kiemeli (2018), hogy az információkereső és a globális olvasási típus jellemző a digitális szövegek olvasására, mivel alkalmazásuk megfelel a weboldalak mozaikos szerkezetének. Emellett egyik sem igényel lineáris olvasást, és elsősorban az információkeresést támogatják, nem pedig az elmélyülést vagy az élményt. Működésük az áttekintő olvasás fogalmához kapcsolódik (Gósy 2008).

Minden olvasási típus alkalmazható a digitális szövegek esetében is, de az olvasási típusokhoz és az olvasási eljárásokhoz kapcsolódó, a szöveggel végzett műveletek különböznek. A digitális szövegek olvasásakor a befogadó a navigáció különböző formáit alkalmazhatja a dokumentumokban. Gonda (2018) megállapítja, hogy ahhoz, hogy ez az olvasási folyamat végrehajtható legyen, a befogadónak előzetes ismeretekre is szüksége van a digitális szövegekről. Ismernie kell a digitális szövegek közötti kapcsolatot, a link és a hipertext fogalmát, és képesnek kell lennie saját olvasási útvonalának kialakítására, azaz a szövegek közötti asszociatív ugrásra, ugyanis ahhoz, hogy egy dokumentumot teljes mértékben feldolgozhasson, görgetősávot vagy különböző menüpontokat kell alkalmaznia.

A funkcionális olvasás nagy szerepet kap a digitális szövegek befogadása során, mivel a digitális technológia automatikus lehetőséget nyújt arra, hogy az olvasó ne az egész szöveget nézze át, hanem technológiai támogatással találja meg a keresett információt. A különböző navigációs gombok használata megfigyelhető a tudásszerzés céljából történő olvasás és a kedvtelésből történő olvasás esetében is.

Nincsenek tehát olyan olvasási típusok, amelyek kizárólag a digitális szövegekre alkalmazhatók, de vannak olyanok, amelyeket a befogadó előnyben részesít, amikor ilyen típusú szöveget olvas. Ez a preferencia egyrészt abból a tényből fakad, hogy az olvasó elsősorban információszerzés céljából ül le a számítógép elé, másrészt a digitális szövegek mozaikszerű felépítéséből és egymással való asszociatív kapcsolatából. A digitális szövegek olvasása során két stratégia kerül előtérbe. Az egyik, amikor az olvasó célja, hogy egy vagy több szöveg áttekintésével konkrét információt találjon meg. Ezt az olvasástípust Gonda (2018) kulcsszókereső olvasásnak nevezi. Az elnevezés is arra utal, hogy a digitális szöveg olvasója egy általa választott kulcsszóval különböző számítógépes alkalmazásokat, például keresőprogramokat is használhat. Az olvasás másik előtérbe kerülő típusa az, amikor az olvasó célja a szöveg lényegi elemeinek kivonása és megértése nem lineáris olvasás révén. Ezt az olvasástípust pedig kulcsszó-azonosító olvasásként nevezi meg Gonda (2018). Ebben az esetben a befogadónak a szövegből kell azonosítania a kulcsszavakat. Az azonosítást a digitális szövegekben gyakran segíti, hogy a kulcsszavak sokszor linkként fordulnak elő, vagy vizuálisan jelöltek. Az online tér meghatározó hatása tehát a nyelvi kultúrára az olvasástípusok szerepének eltolódása, az írott szöveghez való viszony megváltozása.

3.1.4. Olvasási stratégiák a digitális szövegek feldolgozásában

Az olvasási stratégia az olvasás céljából szándékosan alkalmazott kognitív folyamat, amely kiválasztás, végrehajtás és ellenőrzés (Steklács 2013). Fontos tehát a szándékosság, azaz, hogy a stratégiák kiválasztása nem véletlenszerű, vannak olyan sajátosságok, amelyek befolyásolják, hogy az olvasó milyen stratégiát választ. Az olvasási stratégiák a 2009-es a digitális szövegek olvasásértését mérő PISA-tesztben is szerepet játszottak. A méréshez képesszinteket

határoztak meg a nyomtatott szövegek olvasásakor használt gondolkodási műveletek alapján. Az első három képességszint gondolkodási műveletei a nyomtatott és a digitális szövegek esetében azonosak, csak a végrehajtásukhoz használt stratégiák különböznek. Egy negyedik képességszintet is megkülönböztettek kifejezetten a digitális szövegek olvasására, amely nem szerepel a nyomtatott szövegek olvasásértésének mérésében (Balázsi–Ostorics 2011). Az itt megvalósuló a gondolkodási műveleteket komplex gondolkodási műveletnek nevezik, mivel a szövegértési lépések sorrendje és a szöveg terjedelme meghatározhatatlan, így sokkal inkább az olvasó döntéseitől függ, mint a nyomtatott médiumok esetében (Balázsi–Ostorics 2011: 13). Ez a gondolkodási művelet magában foglalja az információk keresését, integrálását és értékelését, akár egyszerre több digitális szövegből is.

A PISA-felméréshez hasonlóan a digitális szövegek olvasásértését is vizsgálta egy amerikai kutatócsoport, az ORCA (Online Reading Comprehension Assessment). A kutatócsoport tanulmányában az olvasási stratégiákat két csoportra osztja (Coiro–Dobler 2011). Az egyik csoportba azok az olvasási stratégiák tartoznak, amelyeket nyomtatott és digitális szövegek esetében is ugyanúgy alkalmaznak, a másikba pedig azok, amelyeket a digitális szövegek sajátosságai miatt a nyomtatott szövegeknél alkalmazott stratégiáktól eltérően valósítanak meg. A kutatás az olvasási folyamatot három egységre osztja: az olvasás előtti stratégiák az előzetes tudás aktiválására, az olvasás közbeni következtetési stratégiák és az olvasás utáni önszabályozó olvasási folyamatok.

Az előzetes tudás aktiválására irányuló stratégiák közé tartozik a nyomtatott szövegek esetében a témával kapcsolatos előzetes tudás aktiválása, valamint a nyomtatott szövegek esetében a szerkezetre vonatkozó tudás aktiválása. A digitális szövegek olvasása esetén ezeket a stratégiákat kiegészíti a keresőmotorok használatára és a weboldalak szerkezetére vonatkozó előzetes tudás felidézése. A digitális szövegek esetében az előzetes tudás aktiválását a szöveggel kapcsolatos cselekvések egészítik ki, amelyeket navigációnak nevezek. Minden olvasási stratégiához sajátos navigációs lehetőségek társulnak: ilyen navigáció lehet például az előzetes tudás aktiválásakor a kulcsszavak beírása a keresőablakba vagy a weboldal címének beírása az URL-sávba.

A következtetési stratégiák három szintje jelenik meg nyomtatott szövegek olvasásakor: következtetés a szavak jelentésére, következtetés a szöveg szerkezetére és következtetés a szöveg tartalmára. Ezek a stratégiák digitális szövegek olvasásakor további kettővel bővülnek. Az egyik a képernyőn az adott pillanatban nem látható szövegelemekre való következtetés, amelyet általában görgetősávok használatával érünk el. A másik a többbétegű szövegben az egyes szövegelemekre való következtetés, azaz a szövegértési feladathoz megfelelő szöveg kiválasztása. Az egyes linkek mögötti szöveg kiválasztását egy döntési helyzet előzi meg, ahol az olvasónak jóslatokat kell tennie arra vonatkozóan, hogy a link mögötti szöveg megfelelő-e számára. Az ehhez a stratégiához kapcsolódó navigáció egy menüpontra, ikonra vagy linkre való kattintás (Leu et al. 2008)

A digitális szövegek olvasásakor az olvasó a hagyományos olvasási stratégiákat mint kognitív műveleteket a szöveggel kapcsolatos fizikai cselekvésekhez társítja. Ezek a cselekvések, más néven navigációs lépések, szorosan kapcsolódnak az egyes stratégiákhoz. Egy másik fontos jellemzőjük, hogy nyomtatott szövegek olvasásakor egyáltalán nem megvalósíthatóak, azaz azok az olvasók, akik nincsenek tisztában a különböző navigációs lehetőségekkel, digitális környezetben nem képesek a szövegértési feladatok elvégzésére.

Gonda (2014) hasonló empirikus vizsgálatot végzett a digitális szövegek olvasási stratégiáiról. A vizsgálatban 120 középiskolás diák vett részt, akik az előzetes diákkérdőív szerint gyakorlott internetezőök voltak. A tanulóknak egy szövegértési feladatot kellett megoldaniuk, amely kulcsszavas keresést és egy kulcsszó-azonosító olvasási feladatot igényelt az interneten. A feladatmegoldásokról képernyő- és hangfelvételek készültek, amelyek lehetővé tették a tanulók olvasási folyamatának nyomon követését, valamint az egyes olvasási stratégiák választásának motivációinak feltárását a hangos reflexió módszerével. Gonda kutatása hasonló összefüggést mutatott ki, mint a 2009-es PISA-teszt, amely szoros korrelációt talált a nyomtatott és a digitális olvasási teljesítmény között. Az anyanyelvi kompetencia dominanciáját támasztják alá azok az adatok is, amelyek azt mutatják, hogy a nyomtatott olvasásban átlagon felüli olvasáskészséggel rendelkező országok a digitális olvasásban is átlagon felüli teljesítményt nyújtanak. Ezzel szemben a nyomtatott szövegek olvasásában átlagos vagy átlag alatti olvasásértési képességgel rendelkező országok szövegértési teljesítménye magasabb, mint a digitális szövegek olvasásában magasabb (Balázs-Ostorics 2011).

3.1.5. A digitális olvasás fizikai jellemzői

Az olvasás hagyományos aktusa olyan fizikai kapcsolatot teremt, amely nemcsak a látást, hanem a hallást, a szaglást és a tapintást, vagyis az összes érzékszervet magában foglalja (Manguel 2001), az olvasás anyagi természetére a digitális olvasás vizsgálatában mégsem fordítottak kellő figyelmet (vö. Koltay 2016). Az olvasás ugyanis nem független a médiumtól vagy az eszköztől, amelynek sajátos jellemzői befolyásolják az olvasás élményét (Durant-Horava 2016). A nyomtatott szöveg olvasása során az olvasó szó szerint kapcsolatban van a szöveggel, míg a digitális szöveg olvasása során távolságban marad tőle. A képernyőn a szavak elválnak az őket hordozó médiumtól, leválaszthatóvá, alakíthatóvá válnak, nélkülözve azt az „öröklött” kapcsolatot, amely a médiumhoz köti őket. A nyomtatott szöveget viszont úgy olvassuk, hogy a betűk, a szavak és a mondatok helye szerepet kap. Ahogy Koltay (2016) fogalmaz: „Amikor olvasunk, létrehozuk a szöveg mentális reprezentációját, amelyben a jelentés és az értelem a szerkezethez kötődik. Ezeket a reprezentációkat nem tudjuk teljes pontossággal leírni, de ahhoz hasonlíthatjuk, ahogyan elménk a hegyek vagy ösvények, esetleg a lakások vagy irodahelyiségek felszínét megragadja. Kísérleti bizonyítékok vannak arra, hogy amikor írott információt keresünk, emlékszünk arra, hogy az hol fordul elő a szövegben.” Ez a mentális topográfia nehezen körülírható, de hatással van arra,

ahogyan a szöveges információban navigálunk, vagyis agyunk az olvasási felület jellemzőit asszociatív módon olyan intellektuális jelölésekkel társítja, amelyek segítenek megérteni és megtalálni a mondanivalót (Mangen 2008).

3.1.6. A digitális olvasás által előidézett változások

Az angol nyelvű szakirodalomban a literacies kifejezéssel utalnak az írni és olvasni tudás fogalmköréire, azért többes számú alakban, mert a témát illetően az írás és az olvasás többféle típusára vagy formájára hivatkoznak (vö. Horváth 2021). Ahogy David Bawden (2001) megfogalmazza, az írástudás fogalma a különböző időszakokban más és más jelentett. Volt, hogy a nyomtatott szövegek dekódolásának képességére utalt, később a kinyomtatott szó kulturális feltételrendszerének, etikai normáinak és esztétikai értékeinek tudatos és kritikus ismeretét is jelentette. Az olvasás természete így valójában mindig is kettős volt (Koltay 2010): jelentette egyrészt az írott szöveg dekódolásának képességét, másrészt a megértésre törekvő olvasást is, amely magában foglalja a logikus gondolkodás, az érvelés és a kritika megfogalmazásának képességét is. A digitális korszakban számot kell azzal, hogy az olvasás átalakuló és átértékelődő társadalmi szerepe miatt az olvasás fogalma is újra átértékelődik, újabb olvasás- és olvasásikészség-típusok jönnek létre. Egyes elképzelések szerint pedig a gondolkodás egésze is megváltozhat azáltal, hogy az elmélyült olvasás, a maga lineáris és analitikus jellegével visszazorul, vagy akár el is tűnik (Durant-Horava 2015). Valószínűbb azonban, hogy az elmélyült olvasás nem teljes egészében tűnik, hanem inkább egy kisebbség jellemzője lesz. Koltay (2016) szerint a csak a 19-20. században megvalósuló, tömegessé váló olvasás után az elmélyült olvasás képességének visszazorulását úgy is felfoghatjuk, mint a korábbi történelmi helyzet sajátos újramegvalósulását (vö. Griswoold 2008).

3.2. Megváltozott írási szokások az információs társadalomban

3.2.1. Normatív és nem normatív szövegek az online térben, nem normatív szövegeket tartalmazó korpuszok

A számítógép közvetítette kommunikáció, a digitális írás elterjedése előtti időben a szélesebb olvasóközönségnek szánt szövegek helyesírása a korrektorok, olvasószekesztők munkája eredményeképpen minden esetben normakövető volt. A digitális írás elterjedése, az írási szokások megváltozása eredményeképpen ma már nagy mennyiségben kerülnek nagy nyilvánosság elé az online térben olyan szövegek, amelyek helyesírása nem normakövető (vö. Prószyky 2017).

A digitális írás elterjedése, illetve ennek következményeként az interneten nagy mennyiségben elérhető digitális szövegeknek köszönhetően a nem normatív helyesírású szövegek egyre inkább

Az online tér hatása az írott és a beszélt magyar nyelvre

előtérbe kerülnek a korpuszépítés szempontjából is. A nagy mennyiségű, ténylegesen előforduló, géppel írott nyelvi adatokat tartalmazó szövegtörzsek segítségével megfigyelhetők az írott nyelvi regiszterek egyes változásai. Magyar viszonylatban kiemelendő a több mint egymilliárd szövegszavas Magyar nemzeti szövegtár (Oravecz-Váradi-Sass 2014), valamint az 1,2 milliárd szóból álló Pázmány Korpusz (Endrédi-Prószéky 2016). Mindkét korpusz tartalmaz normatívnak mondható, szerkesztett, illetve nem normatív szövegeket egyaránt. A korpuszok nem normakövető helyesírású alkorpuszai közösségi oldalokról, fórumokról származnak. A Pázmány Korpusz egyik alkorpusza az 59 millió szövegszóból álló kommentkorpusz, amely a nagyobb hírportálok híreiből összegyűjtött hozzászólásokat tartalmaz. A kommentek kiválogatása, a szerkesztett (normatív) szövegektől való elkülönítése automatikus módszerekkel történt, meghatározva, hogy a szövegben hol ér véget a cikk, és hol kezdődnek a hozzászólások. A kommentek kiszűrése az erre a szövegtípusra jellemző tipikus mintázatok alapján történt, például keresztnév dátummal vagy számmal, emellett fontos jellemzőjük az emotikonhasználat is (Endrédi-Prószéky 2016).

Smith és munkatársai (2014) egy olyan korpuszon végezték vizsgálatukat, amely olyan, egészségi problémákkal kapcsolatos e-mailekből lett összeállítva, amelyet serdülőkorú fiatalok küldtek egy egészségügyi weboldalra (Teenage Health Freak Corpus). Az elemzés a helyesírási eltérések kulcsszavakra gyakorolt hatására irányult abból a célból, hogy feltárja ezen eltérések mértékét és hatását a jövőbeli korpusznyelvészeti vizsgálatok szempontjából. A kulcsszavak generálása a korpusz eredeti (nem normatív szövegeket tartalmazó) változatának, valamint javított (normatív) változatának felhasználásával történt, referenciakorpuszként pedig a British National Corpus (BNC) szolgált. Az eredmények azt mutatták, hogy a kulcsszavak rangsorai nagyon hasonlóak bizonyultak, ezért a kutatási céloktól függően feltehetően a kulcsszavak a helyesírás javítása nélkül is megbízhatóan generálhatók. A szerzők hangsúlyozzák, hogy további vizsgálatokra van szükség annak megállapításához, hogy a Teenage Health Freak Korpuszban a nem normatív helyesírású szövegek százalékos aránya más, digitális szövegekből előállított korpuszokra is igaz-e, mivel ez kulcsfontosságú tényező a tanulmány eredményeinek általánosíthatóságában. Összességében arra a következtetésre jutottak a szerzők, hogy bár a nem normatív írásmódú szövegek elterjedése némi aggodalomra adhat okot, a korpusznyelvészek bátran végezhetnek kezdeti kulcsszóalapú vizsgálatokat a nem korrigált helyesírású adatokon is.

3.2.2. Az írás új technikái: a nem lineáris szövegalkotás, átírhatóság

A hipertextualitás az újmédia egyik legfontosabb jellemzője, amely a tartalmak új, asszociatív, hálózatos felettes összekapcsoltságára és kereshetőségére vonatkozik (Aczél 2015). A hipertext kifejezés Theodor H. Nelsontól származik, aki 1974-ben alkalmazta először olyan szövegek leírására, amelyek elektronikus formában léteznek, szövegbe ágyazott kapcsokkal rendelkeznek,

a kapcsok pedig más szövegekre mutatnak (Szűts 2000). E szövegek struktúrájukban is eltérnek a nyomtatott formájú szövegektől, mivel szakítanak a lineáris szerkesztésmóddal, a beágyazott hivatkozások segítségével elágazásokat, választási lehetőségeket kínálnak, és a korábbinál nagyobb aktivitást várnak el a szöveg befogadójától (H. Tomesz 2020).

Szűts (2000) a nyomtatott szövegeknek két nem lineáris formáját különíti el. Az egyik a nem lineáris szerkezetű nyomtatott szöveg, a másik a lexikon – katalógus. A nem lineáris nyomtatott szövegek egyik fajtája a szépirodalmi nem lineáris szöveg, például egy olyan nem lineáris regény, amelyet ugyan az elejétől a végéig kell olvasni, de a szövegben az időrend meg van cserélve, esetleg nincs is benne idő, csupán összefüggések hálója. Ugyancsak nem lineáris szerkesztésűek a tudományos szövegek, amelyeknek törzsébe kerül a legfontosabb információ, míg a szöveghez szervesen nem tartozó információk láb- vagy végjegyzetbe kerülnek.

Ellentétben a nyomtatott szövegekkel, a digitális szövegekre sokkal inkább jellemző a változékonyság, átírhatóság, a „cseppfolyósság, illékonyosság” (Nyíri 2006). Ahogy a beszéd is kevésbé koherens az íráshoz képest, úgy a digitális szöveg is kevésbé koherens, mint a kézírással vagy írógéppel írott szöveg. A koherencia érdekében a kézzel vagy írógéppel írott szövegek egyik részletét összehasonlítjuk ugyanannak a szövegnek a másik részletével, ez az összehasonlítás azonban csak korlátozott mértékben végezhető el digitális szövegeken (Nyíri 2006).

A hipertext elterjedése a szöveg szerkezetére, kidolgozottságának mértékére is hatással volt, hiszen a hiperlinkek szövegbe illesztésével nincs szükség a téma részletes kifejtésére, összefoglalásra stb. Ennek eredményeképpen a digitális szövegek hossza is jelentősen csökkent, ez pedig felhasználók olvasási módszere a lineáris felől az átfutó, szkennelő, áttekintő olvasás felé mozdult el (Bódi 2017).

A digitális kultúra elterjedté válásával mára már mindennaposnak számít, hogy az írott szövegek nagyobb részét nem lineárisan, a karakterek egymás utáni leírásával alkotjuk meg. Így ezeket a szövegeket sokszor redundáns részek vagy kihagyások jellemzik, esetenként a rossz szerkesztettség. Vagyis az információs technológia, a gépi eszközök használata olyan újfajta hibatípusok megjelenését is magával hozta, amelyek a hagyományos, lineáris szövegalkotás során egyébként nem jelennének meg (Prószéky 2017).

A digitális kultúra elterjedésével az ún. digitális bennszülött fogalma is megjelent (Prensky 2001). Lengyelne Molnár (2016) azokat tekinti a digitális bennszülöttek generációjához tartozó személyeknek, akik képesek az online információ megszerzésére, előnyben részesítik a virtuális tanulási környezeteket és a (sokszor közösség hálózatokon történő) csapatmunkát, továbbá gondolkodásmódjukra már nem a linearitás, hanem sokkal inkább a hipertext környezetben való észjárás jellemző. A digitális bennszülöttekre jellemző, hogy több feladatot végeznek egyszerre, gondolataikat gyakran mikrotartalmakkal fejezik ki (pl. blogbejegyzés vagy tweet stb.). A digitális

bennszülöttek fogalmát azonban több kutatás is megkérdőjelezi, mivel az ehhez kapcsolódó vélekedéseket nem bizonyítják kutatási eredmények (Kirschner–Brucykere 2017, Tóth 2019).

3.3. A digitális technológia hatása a nyelvelsajátításra és a nyelvi fejlődésre

Az internet és az infokommunikációs eszközök használata a 21. század kezdetére olyan tényezővé vált, amely már a nyelvvel való ismerkedés, a nyelvelsajátítás folyamatában is szerepet játszik. Az IKT-eszközökkel segített tanulás általánosságban az információk gyorsabb feldolgozásához vezet, és ez akár emelheti a tanulás hatékonyságát, valamint a kognitív feldolgozás szintjét, azonban a nyelvelsajátítás korai szakasza fokozottan érzékeny időszak. Maynard és munkatársai (2005) szerint a számítógépes technológia tartósan befolyásolja a téri-vizuális képességeket, mivel a számítógépes alkalmazások többsége verbális helyett vizuális információfeldolgozást igényel. Ez pedig hatással lehet a verbális IQ alakulásának ütemére is (Kovács 2007). Ezek a kutatások azt is kiemelik, hogy a képek, a készen kapott ikonok a szimbolikus gondolkodás fejlődése ellen hatnak, emellett az alábbi magasabb rendű kognitív folyamatokra és funkciókra is negatív hatást gyakorolhatnak: absztrakt szókinccs, reflexió, induktív problémamegoldás, kritikai gondolkodás, absztrakcióra való képesség, képzeleti tevékenység.

A kutatási eredmények azt jelzik, hogy az IKT-használat a helyzettől, a használat mennyiségétől és minőségétől, az életkori jellemzőktől függően pozitív és negatív hatással egyaránt lehet a különböző kognitív képességekre. Bár a nyelvi fejlődés korai szakaszára nagy eltérések jellemzőek, 18 hónapos korban 50 szavas expresszív szókinccs megléte tartható a tipikus fejlődés minimális kritériumának (Kas et al. 2017). A normatív kritériumok alapján megkésett beszédfejlődésű egy gyermek, ha kétéves korában nincs még legalább 50 szavas expresszív szókinccse, vagy nem kezdett el többemű kombinációkat használni (Rescorla 1989). A kétévesek között a nyelvi késést mutatók aránya 15–25%, akiknek 50%-a viszonylag rövid idő alatt, 3–4 éves korára felzárkózik a korcsoportjától elvárható fejlettségi szintre (Paul 1991). Ám a gyerekcsoport másik fele a megkésett nyelvi fejlődésben súlyosabb eltérést mutat, és leggyakrabban támogatás nélkül felzárkózás sem várható. Veszélyeztetettek azok a gyerekek, akiknél a zavar felismerése nem történik meg időben. A korai nyelvi fejlődés tipikustól való eltérésének, esetleges elmaradásának mérésére, felismerésére szolgál a Kommunikatív fejlődési adattár (KOFA).

Az Eszterházy Károly Katolikus Egyetemen végzett a 0–3 éves korú gyermekek expresszív szókinccsének alakulását a gyermekek IKT-eszköz-használati szokásaival összevető kutatás azt mutatja, vannak eltérések a szókinccsben a számítógép-használat időtartamának a függvényében, valamint kapcsolat mutatkozik a gyermek IKT-használata feletti szülői kontroll és a gyermek

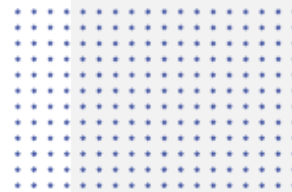
szókincse között is (Dávid et al. 2019). Ezek az eredmények arra hívják fel a figyelmet, hogy a kora gyermekkori nyelvfejlődés szempontjából fontos foglalkozni a digitális eszközök használatával, valamint fontos a szülőket is felkészíteni arra, hogy ők mit tehetnek gyermekük technológiahasználatának a kontrollja érdekében. Ezek a folyamatok ugyanis azáltal gyakorolhatnak erőteljes hatást a nyelvre, a nyelvi szokásokra, a kommunikációs folyamatokra, hogy maga a nyelvi fejlődés korábban tipikusnak tekintett menete és üteme változhat meg a digitális eszközöknek a figyelemre, a kognitív készségekre gyakorolt hatása következtében.

Az informatika, a mesterséges intelligencia és a robotika területe azonban segíteni is tudja a nyelvi fejlődést. Meghatározó kutatási témává vált ennek érdekében, hogy olyan robotokat hozzanak létre, amelyek a gyermekekhez hasonlóan fejlődnek, és megállapítsák, hogy a testesültség és az interakció hogyan támogatja a nyelvtanulást ezekben a gépekben. Ezek a mesterséges modellek alkalmasak lehetnek arra, hogy információkat nyújtsanak a gyermekek nyelvi fejlődéséről (Cangelosi–Schlesinger 2015).

A nyelvi fejlődés és a digitális technológia összefüggéseit illetően a nemzetközi áttekintések alapján jelenleg a legfontosabb kérdéseknek és feladatoknak a következők tűnnek (vö. Vulchanova et al. 2017):

- 1) Hogyan kell felülvizsgálni a hagyományos nyelvsajátítási elméleteket és modelleket, hogy figyelembe vegyék a nyelvsajátítás multimodális és többcsatornás jellegét a digitális korban?
- 2) Hogyan kellene a meglévő és jövőbeli technológiákat fejleszteni és átalakítani, hogy a gyermeki nyelvfejlődés, a tanulás és megismerés számára a legelőnyösebbek legyenek?
- 3) Lehet-e az új technológiákat úgy alakítani, hogy támogassák a gyermekek nyelvi fejlődését, és ami a legfontosabb, lehet-e úgy tervezni őket, hogy elősegítsék a nyelvíleg neheztett helyzetű gyermekek nyelvsajátítását?

4. Műfajok és közlésmódok a számítógép közvetítette kommunikációban

4.1. A számítógép közvetítette kommunikáció átfogó, minden tevékenységi területre kiterjedő nyelvi szerepe

Az internet kommunikációs színtere új megnyilatkozási formákat, műfajokat, szövegtípusokat hívott életre. A hálózott, multimédiás, interaktív közléshelyzetekben ugyanis a korábbiakhoz képest jelentősen megváltoznak a beszélő, a címzett, a hallgatóság, a csatorna, a téma és az elrendezés közötti kapcsolatok; és az újszerű beszédesemények újszerű műfajokat és stílusminőségeket is előhívnak. Az internet nyelvhasználatáról nem beszélhetünk úgy, mint egységes közegről. Az interneten megvalósuló közlési lehetőségek és az ebből adódó szövegtípusok, kommunikációs műfajok a kezdetektől differenciáltak voltak, s az internet világának egyik legmeghatározóbb változási iránya, hogy a műfaji lehetőségek folyamatosan bővülnek, és egyre differenciáltabbá is válnak. Ez a hálózat használatának generális jellegéből adódik, vagyis abból, hogy nem a kommunikáció egyetlen területét alakítja át, hanem mindegyiket. Az internet nyelvhasználatáról ezért éppen olyan nehéz általános megfigyeléseket tenni, mintha a beszélt nyelvet a családi vitakozástól az ünnepi beszédig tartó fokozatok sajátosságain átítelve akarnánk érvényesen jellemezni. Sőt mivel az online világ az írásos és a szóbeli kommunikáció megvalósulásának is teret enged, ez a feladat még összetettebb, az internetes kommunikációról szólva a nyelvi tevékenység szinte minden szegmensével számot kell vetnünk, ugyanis, ma már kevés olyan tevékenységforma van, amelynek ne lenne számítógép közvetítette, és akár online változata is.

A digitális világ elmúlt 30 évének története azt mutatja, hogy ebben a közegben nagyon intenzív a lehetséges műfajokkal való kísérletezés, amely a műfajok alakulásának demokratizálódásaként is értelmezhető, mivel a közösségek egyre specifikusabb műfajokat alakítanak ki, hogy jobban támogassák sajátos kommunikációs igényeiket és munkamódszereiket (Crowston 2010). Emellett a virtuális közegben azért is kifejezetten fontossá válik a műfajok jelensége, mert támpontul szolgál a dokumentumot értelmezésében, ugyanis míg egy könyv vagy egy post-it esetében maga a tárgyi valóság is segít a szövegtípusok elkülönítésében, és ahhoz kapcsolódóan esetleg az információk hitelességének megítélésében, a web világában az ilyen jellegű rögzítettség hiányzik.

4.2. A számítógép közvetítette kommunikáció közléshelyzetei és műfajai

Az internet megnövekedett funkcionalitása párhuzamosan az internetes műfajok robbanásszerű növekedésével járt (Crowston 2010). Az internet kommunikációs formái között előfordulnak olyan szövegtípusok, amelyek szinte változtatás nélkül öröklődnek át a közvetett kommunikációból, másrészt olyanok, amelyek részben módosulnak a technikai lehetőségek révén, harmadrészt pedig teljesen új, a technológiából sarjadzó szövegformák is (vö. Domonkosi 2005: 147). Orlikowski és Yates (1994) szerint egy-egy új társas helyzet kialakulása során, mint amelyet például az internet megjelenése is teremtett, a beszélők jellemzően a meglévő műfaji repertoárjukból merítenek, olyan műfajokat reprodukálva, amelyeket más közösségek tagjaiként tapasztaltak.

Az egyes műfajokhoz, szövegformákhoz mint közösségi cselekvésekhez fűződő normák mindig nyitottak, folytonosan alakulnak, az új internetes műfajokkal kapcsolatos szociokulturális normák, szokások és stílusstratégiák pedig, mivel éppen kiforróban vannak, a nagyobb történetiséggel rendelkező műfajokénál még erőteljesebben alakíthatók.

„Az internet nem egyetlen, hanem többfajta környezet” (Wallace 2002: 17), illetve számos különböző kommunikációs szükséglet megvalósulásának enged teret. Lehetnek átfedések az egyes környezettípusok között, alapvető sajátosságok azonban kimutathatók, melyek a használat során befolyásolják az internetezők (nyelvi) viselkedését. Wallace hét internetes környezettípust különít el (Wallace 2002: 17–23):

- 1) Weboldalak: a világháló egyfajta könyvtár/raktár/szaknévsor, azaz az internet az információátvitel és -hozzáférés eszköze;
- 2) E-mail;
- 3) Aszinkrón műfajok (vitafórum, levelezőlista, hírcsoport);
- 4) Szinkrón csevegés (chat);
- 5) MUD (< ang. Multiuser Dungeon): Olyan játéklehetőség, melyben lehetőség nyílik az első négy környezet ötvözésére. A játékosok írhatnak egymásnak levelet, cseveghetnek, kereshetnek stb.
- 6) Metavilág: internetalapú, grafikus, több résztvevős világok összessége. A metavilágok a MUD-ok grafikusan kidolgozott változatai, amelyekben a képi megjelenésnek és a hangeffektusok fontos pszichológiai hatást eredményeznek” (Wallace 2002: 21).;
- 7) Élő, internet alapú interaktív műfajok, melyekben élőképek és hang továbbításával kommunikálnak a résztvevők: a felhasználók láthatják és hallhatják egymást a kommunikáció során.

Bár Wallace kategorizációja az internet világának korai szakaszából származik, és azóta is folyamatosan tanúi lehetünk az internetes műfajok változásának és alakulásának, mivel nem a műfajokkal, hanem a technikai lehetőségekből adódó környezeti típusokkal számolt, ezek a szempontok az internet mai műfaji összetettségének jellemzésében is érvényesíthetők.

A netes műfajok kategorizációjában a top-down vagy a priori osztályozási sémák alkalmazása problematikusnak tűnik. Mivel a műfajok társadalmilag konstruáltak, a hasonló szerkezeti jellemzőkkel rendelkező dokumentumokat használó különböző társadalmi csoportok másként gondolkozhatnak róluk és másként írhatják le őket. Míg sok műfaj széles körben elterjedt, még több műfaj csak bizonyos csoportokra jellemző, különösen a szakterület-specifikus tevékenységekhez kapcsolódó dokumentumok. A digitális tevékenységek folyamatos és dinamikus változása miatt különösen fontosá válik a használók saját nyelvezetének és a műfajértelmezésének megragadása is.

Veszelszki a digitális világ műfajait, kommunikációs úgy különbözteti meg a hagyományos szövegtípusoktól, hogy a tercier médium címszó alá rendezi azokat. Ez azt jelenti, hogy „mind a produkció, mind a recepció oldalán szükséges valamilyen technikai eszköz jelenléte” (Veszelszki 2017). Az egyes műfajokat öt kritérium alapján, kontinuumszerűen tipizálja: 1. aszinkron – szinkron; 2. tervezett – spontán; 3. nem korlátozott terjedelem – korlátozott terjedelem; 4. nyilvános – magán; 5. anonim – nem anonim.

4.2.1. Átértékelődő műfajok

A közösség tagjai a technikai eszközök jelenléte mellett is a korábbi műfaji környezetben szerzett ismereteikre támaszkodnak a kommunikáció során, és részben megerősítik, részben megváltoztatják ezeknek a műfajoknak a használatát, azáltal hogy az adott helyzethez igazítják őket. Crowston (2010) példája jól illusztrálja annak a folyamatnak az internetes közegbeli megvalósulását. Ha egy tervező olyan rendelésbeviteli weboldalt hoz létre, amely a papíralapú rendelési űrlap műfajára támaszkodik, megerősíti a rendelési űrlap műfajának megfelelőségét az ilyen típusú kommunikációhoz. Azaz a használt műfajok repertoárja egyszerre terméke és alakítója egy közösség kommunikációs gyakorlatának.

A technikai lehetőségek változása emellett az egyes új műfajok gyors alakulását is eredményezheti. Sajátos példája ennek az, ami az SMS, azaz a rövid szöveges üzenet alakulástörténetében megfigyelhető. A behatárolt hosszúságú üzenet rövid idő alatt népszerű elektronikus műfajjává, és erősen kutatott jelenséggé vált (Veszelszki 2002, Érsok 2004, Balázs 2004). Majd a technikai lehetőségek megváltozásával, a kis költséggel küldhetővé váló hosszabb üzenetek kialakulásával a csetelés sajátosságaihoz kezdett el közeledni a használata.

Az átértékelődés lassabb, és akár a használó közösség által is fokozataiban érzékelt példáját Crowston (2010) a tudományos folyóiratcikk műfajának sajátos átértékelődésén keresztül mutatja

be. A tudományos folyóiratcikk olyan műfaj, amelynek kommunikációs célja egyrészt kutatási eredmények közlése, másrészt és a kutató hitelességének szakmai identitásának formálása. A folyóiratcikkek szinte teljes egészében átkerültek a világhálóra, és számos online adatbázisban, a kiadók weboldalain, valamint az egyes szerzők weboldalain is megtalálhatók. Ezek a dokumentumok gyakran azonosak a papíralapú változatokkal, itt valójában még csak a műfaj internetes leképezése jött létre. Egyes esetekben azonban a folyóiratcikk formája elkezdett megváltozni, hogy kihasználja a linkelés vagy az információk beágyazásának lehetőségeit. Egyes kiadói oldalak lehetővé teszik a felhasználók számára, hogy kommentálják a cikkeket, ami interaktívabb vitát tesz lehetővé. Az ilyen dokumentumok már a műfaj netes adaptációjának tekinthetők. Még érdekesebb a folyóiratcikkekkel eltérő formák megjelenése a kutatási eredmények közlésére, mint például az adatkészletek, szoftverek vagy más kutatási termékek, amelyek mind a kialakulóban lévő, új tudományos műfajokként értelmezhetők. Bevetett gyakorlat például már az is, hogy a kutatók génszekvenciákat tesznek közzé különféle speciális adatbázisokban, ezzel helyettesítve a folyóiratban megjelenő publikációkat (Crowston 2010). Hasonló erőfeszítések más tudományágakban is folyamatban vannak, ami vezethet oda, hogy a kutatásokról való beszámolók teljesen elszakadnak a ma ismert formáktól.

4.2.2. Néhány új műfaj tipikus nyelvi és kommunikációs jellemzői

Mivel a műfajok léte azok társadalmi elfogadottságán alapul, lehetetlen pontosan meghatározni azt a pontot, amikor egy új műfaj a régiektől kiemelkedik, azonban a jellegzetes új műfajok megjelenése az új kommunikációs gyakorlatokkal rendelkező új közösség kialakulásának egyik tipikus jeleként értelmezhető.

4.2.2.1. A levelezés átértékelődése az online térben – az e-mailezés gyakorlatai

Az internethasználat általánossá válásának hatására a szövegtípusok hálózatában az elmúlt évtizedekben bekövetkezett változások első hulláma éppen az írásbeli üzenetváltáshoz kapcsolódó tevékenységeket, sémákat, szövegeket változtatta meg (Érsok 2006a, 2006b); és csak a második hullámban indult meg az internet hangos térré válása (Domonkosi 2005; Szűts 2018).

A számítógép közvetítette, mediálisan írásban megvalósuló üzeneteknek az ún. virtuális írásbeliséghez tartozó (Érsok 2006a, 2006b; Veszelszki 2010, 2017) típusait is egyértelműen az írásbeli üzenetváltásnak tekinthetők, a személyesen jelen nem lévő partner, a rögzítettség, vizuális észlelhetőség miatt. Az üzenetküldés azonnalisága, a szinkron jelleg érvényesülése (chat, instant messenger) azonban hatással van a szövegtípusok különbségeire: az így létrejövő szövegek a rövidebb megnyilatkozások, illetve a valósidejűség miatt a szóbeliséghez közelítenek.

A szövegtípusok hálózati viszonyait tekintve a konceptuális szóbeliség (Koch–Oesterreicher 1994) jelensége úgy értelmezhető, hogy a mediálisan írásban megvalósuló, ezért az írásos tevékenység csomópontja körül csoportosuló szövegtípusok közül az egyidejű jelenlétet feltételező

Az online tér hatása az írott és a beszélt magyar nyelvre

megvalósulások és típusok lazán, periférikusán kapcsolódnak a szóbeli társalgás szövegtípusaihoz is.

A digitális világban át- és kialakuló szövegek számos típusa kötődik tehát az írásbeli üzenetküldéshez: a mobiltelefonok közvetítette sms (Androutsopoulos–Schmidt 2002; Balázs 2006, 2007; Veszelszki 2007, Frehner 2008), az e-mail a levél digitális változataként (Dürscheid 2005; Dürscheid–Frehner 2013), a fórumok párbeszédei, hozzászólásai, a blogokhoz kapcsolódó hozzászólások (Puschmann 2013), a közösségi oldalak posztjai, illetve a szinkron jelenlétre számító, egyidejű, nyilvános chat (Storrer 2001; Paolillo–Zelenkauskaitė 2013) és az instant üzenetküldés (Baron 2013b) szövegtípusa is, azaz az írásbeliségen alapuló internetes kommunikációs formák és szövegtípusok szinte mindegyike érintkezik vele (Crystal 2001/2006).

A számítógép közvetítette kommunikációs lehetőségek között az e-mail a legrégebbi, de felhasználói körét és felhasználási módjait tekintve a legrégeztettebb is egyben (Dürscheid–Frehner 2013). A helyzetek és a kommunikációs célok sokfélesége miatt a nyelvi jellegzetességeket, megformáltságot tekintve szinte lehetetlen az e-mailezéshez kapcsolódó egységes nyelvi jellemzőket találni (vö. Androutsopoulos 2006). Az internethasználat generális, az élet minden területét átható jellegéből következően a legszemélyesebb közléseink és a hivatalos, nyilvánosnak szánt kommunikáció egyaránt megvalósulhat e-mailek közvetítése révén (vö. Koltay 1997). A nyelvi megformáltságot és stilisztikai kidolgozottságot tekintve az e-mailezés nyelvi jellemzői nem egységesek tehát, nem sorolhatók be egy regiszterbe.

Az elektronikus levél a nyilvánosság mértéke szerint hagyományosan megkülönböztetett nyelvhasználati szinterek mindegyikének, azaz: az intim, a személyes, a társadalmi és a közéleti közléseknek a megvalósulásához egyaránt képes teret, kommunikációs lehetőséget biztosítani. Az e-mailek nyelvi sajátosságait tekintve olyan összefüggés figyelhető meg, hogy a skála intim-személyes pólusához közelítő közlésekre inkább jellemzők a beszélt nyelvi, kidolgozatlan, laza sajátosságok, míg a skálán a nyilvános, hivatalos jellegű közlések felé mozdulva inkább a hivatalos írásbeliség kidolgozottsága érvényesül, az e-mail továbbörökíti a hivatalos levelezés formai sajátosságait.

Az e-mail emiatt a változatos szerepkör miatt nem tekinthető tehát egységes műfajnak, nincs ugyanis olyan egy olyan körülhatárolható célú kommunikációs szituáció, amelyhez kötődne (Swales 1990, Kuna–Simon 2017), számos különböző funkcióját csak a közvetettség, illetve a közvetítő közeg technikai lehetősége kapcsolja össze.

A levelezés hagyományában – az írásbeli közvetítettség hasonlóságokat teremtő szerepén túl – a kezdetektől elkülönült egyrészt a magánérdekű, másrészt pedig a közjogi, inkább hivatalos, okiratszerű levelezés (vö. Hopp 1974). A közvetítő közeg tárgyiasultsága miatt mindkét típusban

lényeges azonban a közlő és a befogadó szerepének, illetve a közlés körülményeinek a megjelenítése (Domonkosi et al. 2018).

A megnyilatkozó és a címzett közötti társadalmi távolság, illetve kapcsolattípus tekintetében igen változatos elektronikus levelekben az udvariasság megvalósulása, a kapcsolatteremtés műveletei, illetve az alkalmazott levelezési panelek, megszokott és rutinizált nyitó- és záróformulák is eltérnek az adott viszonyok függvényében. Még a leginkább személyes közlések esetében is érvényesül azonban az a sajátosság, hogy legalább az egy-egy levélfolyamatot megnyitó üzenetekben nyitó- és záróformulák szerepelnek, amelyek a közlés interperszonális jellegét teszik explicitté (Csontos 2012). A kommunikáció közvettsége miatt ezek a tényezők még a leginformálisabb, leginkább laza stílusminőséget megvalósító üzenetekben is kidolgozottabbak, mint a közvetlen kommunikáció prototipikus megnyilvánulásai. Azaz a helyénvaló viselkedés a tiszteletadás eszközeinek erőteljesebb jelenlétét követeli meg, mint a szóbeliségben.

Az e-mailezés gyakorlatában a nyelvhasználatnak, a stílusnak lényegi szerepe van, ugyanis a kommunikációs partnerek közvetlen érintkezésének a hiánya miatt a viszonyok és identitások megalkotásának és fenntartásának elsődleges forrása a nyelv. Az e-mail-váltások során így társas távolság alakításában, a közelítésben és távolításban is dinamikusan vesznek részt a nyelvi műveletek (vö. Domonkosi–Ludányi 2020).

4.2.2.2. A blog műfaja

A blogok olyan nyilvánossá tett weboldalak, amelyek rövid, egymást időben gyakran követő bejegyzéseket tartalmaznak, kronológiai sorrendben. A blogban bármi szerepelhet, amit a szerző valamiért meg akar jeleníteni, közölni akar: továbbvezető utalások más oldalakhoz, olvasmányok, kommentárok, a szerző életének fontos eseményei, képek, videók, versek, stb. Abban, hogy egy internetes oldal blognak minősül, „a személyesség, azaz a szerző által használt közvetlen, egyéni hangvétel a legmeghatározóbb tényező” (Tarsoly é.n.). A blog hagyományalapú, új műfajnak tekinthető (vö. Bódi 2010), és az ebből adódó kettősség megfigyelhető a stílusminták, hagyományozódó stilisztikai megoldások és a szociokulturális változók tipikus együttjárásából adódó stílusformák követésében, illetve újraformálásában is.

A blogok késleltetett, változó interaktivitású diskurzusok (Bódi 2010), amelyekben a blog tulajdonosától származó, tervezett bejegyzésekre, az ún. posztokra általában rövidebb, spontánabb megjegyzésekkel, az ún. kommentekkel bárki reagálhat, azonban ahhoz, hogy ezek a hozzászólások valóban megjelenjenek a blog nyilvános felületén, a blog szerzőjének jóváhagyása is szükséges. A posztok olyan tervezettebb, lekerékítettebb egységek, amelyek felidézik a prototipikus írásbeli, irodalmi, monologikus szövegek jellemzőit, míg a kommentek interaktív jellegükből adódóan – írásbeliségük és a párbeszéd késleltetettsége ellenére – a prototipikus társalgások megoldásaival is élnek. A bejegyzésekben általában a tranzaktív funkció a

meghatározó, a kommentekben pedig nagyobb szerep jut az interaktív funkciónak (vö. Brown–Yule 1983).

A blogok tematikailag és funkcionálisan egyaránt sokszínű világát számos kísérlet igyekszik rendszerezni (vö. Tarsoly é. n.; Csala 2005, Juhász 2010), szokás megkülönböztetni például személyes, tematikus, elmélkedő blogot, haverblogot, blogregényt, hírblogot, leírásblogot, vállalati blogot, komplex blogot, spamblogot; más szempontok szerint pedig például szöveges blogot, csak képes blogot, linkgyűjtő blogot, blogújságot, társasági blogot is. A blogok csoportosításai különbözőek, és a téma szerinti felosztás szempontjai gyakran együttesen érvényesülnek, összemosódnak bennük a médiatípus és a szerzőség szempontjaival (részletesen: Juhász 2010), a személyes blogok, vagyis az ún. énblogok mindegyik rendszerezésben az elsők között szerepelnek.

Az énblog megkülönböztető jegye, hogy tematikailag egy személy életeseményeinek, véleményeinek, érzéseinek a bemutatására épül, azaz ennek a típusnak azért is van a blogok között kiemelt szerepe, azért is tekinthető a kategória központi példányának, mert ezekben érvényesül leginkább érzékelhetően a blogokra átfogóan érvényesnek tartott egyéni hangvétel.

A blogok elterjedése és közösségi, sőt közösségformáló szerepének kialakulása a blogkutatók fellendülését is eredményezte: a kommunikációelméleti, szociológiai, szociálpszichológiai elemzések mellett számos, a műfaj sajátosságait nyelvi szempontból is részletesen jellemző (Csala 2005, Bódi 2010, Tarsoly é.n., Juhász 2010, Szűts 2010), sőt sajátos nyelvi szempontokat, például a társadalmi nem kérdését előtérbe helyező (Dér 2007) írások is születtek.

4.2.2.3. A közösségi oldalak társalgásai

A web 2.0 megjelenésével az internetes kommunikációban népszerűvé váltak az ún. közösségi oldalak, az objektumközpontú megközelítés helyett a személycentrikus hálózatot hozva létre (vö. Veszelszki 2014). A közösségi oldalak abban a tekintetben is megváltoztatták a hálózott kommunikáció világát, hogy a korábbi, sokszor fiktív, virtuális identitások, nickneveken fórumozó és csetelő felhasználók mellett megnőtt a szerepe az azonosítható szereplőknek, az offline identitásokkal összekapcsolódó, azokkal kölcsönös dinamizmusban alakuló online identitásoknak (vö. Fehér 2014).

A web 2.0 interaktív jellege, a közösségi oldalak személycentrikussága, a folyamatos online elérhetőség mind olyan kommunikációs tényezők, amelyek nagymértékben hatással vannak a kommunikációs partnerekkel való viszonyra, ebből adódóan a közlések nyelvi szerveződésére is.

A közösségi oldalak társalgásai, azaz például a Facebook-bejegyzések és a rájuk érkező válaszok, kommentek késleltetett, változó interaktivitású diskurzusokként értelmezhetők (vö. Bódi 2010), amelyek írásbeliségük és a párbeszéd késleltetettsége ellenére a prototipikus társalgások

megoldásaival is élnek, és meghatározó szerep jut bennük a nyelvi tevékenység interaktív, azaz a kapcsolat megteremtésére és fenntartására szolgáló funkciójának (vö. Brown-Yule 1983).

A közösségi oldalakon szerveződő beszélgetések a nyilvánosság foka szerint sajátos helyzeteket teremtenek. A szociolingvisztikában hagyományosan a nyelvhasználati színtereknek a nyilvánosság foka szerint négy fő fokozatát: az intim, a személyes, a társadalmi és a közéleti típusát szokták elkülöníteni, a közösségi oldalak kommunikációs helyzete azonban átrendezi, átértékeli ezt a skálát. A más színtereken zajló kommunikációhoz viszonyítva különbségeket teremt az, hogy a közlések széleskörű elérhetősége révén a személyesnek szánt kommunikáció is válhat társadalmi szerepűvé, illetve az is, hogy ebben a közegben a megnyilatkozó kevésbé érzékeli a nyilvánosság fokának a nyelvi kidolgozottságra ható kényszerítő erejét, s ezáltal a nyilvánosnak, közéletinek szánt megnyilatkozások is eltolódhatnak a személyesebb stílus felé. Ezek a tényezők járulnak hozzá ahhoz, hogy a közösségi oldalak közléslehetőségei, nyelvi, stilisztikai megoldásai informálisabbnak tűnnek a hagyományosabb közléshelyzetekben megvalósulóknál.

A közösségi oldalak társalgásaiban diskurzusba kerülhetnek egymást az interneten kívüli színhelyekről ismerő, ott is kapcsolatot tartó, csak az interneten érintkező és egymás számára az adott társalgásig teljesen idegen beszédpartnerek is. A helyzet összetettségét jelzi az is, hogy akár egy-egy társalgáson belül is előfordulhat mindháromféle diád.

4.2.2.4. A cset mint műfaj

A chat/cset interaktív dialogikus folyamatok összessége, akár a szóbeli kommunikáció. Tehát a chat közlésmódja azért közelít bizonyos szempontokból az élőbeszédhez, mert nem előre megszerkesztett, hanem azonnali reagálást igénylő nyelvi produkció. A technikai feltételek a szakásosnál rövidebb fogalmazásra sarkallják a felhasználókat. Bader szerint a chatkommunikáció mondatai rövidebbek a beszélt nyelvi mondatoknál is (Bader 2002). A netes kommunikáció műfajai között azért szükséges külön is szólni erről a formáról, mert ennek nyelvi sajátosságai hívták fel a figyelmet arra a legelőször és a leginkább, hogy sajátos a normatív írásmódtól eltérő közlésmódok válnak elfogadottá.

Mivel ezeknek a közléseknek a sajátosságai részben hasonlítanak a beszélt nyelvhez, Bódi például írott beszélt nyelvnek nevezi (Bódi 1998). Az írott és a beszélt nyelv közeledésében is fontos azonban érzékelnünk a differenciáltságot: ezek a beszélt nyelvhez közelítő szövegfajták nem általános érvénnyel, hanem az interneten is jelen lévő, kidolgozott írásbeliség mellett jelennek meg. Egyes helyzetekben ugyanis az írás alkalmassá válik olyan közlésekre is, amelyek kisebb fokú kidolgozottságot követelnek meg: az írásosság ezáltal nem vesz szerepéből, hanem nyer, szélesedik a használati köre. Az ilyen megformáltságú közlésekből azonban nem következtethetünk arra, hogy az írásosság általában, minden használati területén vesz a szabályozottságából, kidolgozottságából és megszerkesztettségéből. Ahogy a szóbeliségben is

megvannak a kidolgozottsági fokozatok a magánjellegű beszélgetéstől a nyilvános előadásig, ugyanúgy az írásbeliségben is meglehetnek ezek. Újdonság azonban ebben a jelenségkörben az – és ezért sok, az internet nyelvhasználatára vonatkozó megállapítást inspirál –, hogy az írásosság használata a kidolgozottsági fokot tekintve néhány szinttel lefelé terjed ki.

Az internet kezdeti időszakában csevegő fórumokon a nyelvi szabadosság, akár az alapvető nyelvi, grammatikai, nyelvhasználati, helyesírási normák megsértése, a gyakori divatjelenségek és a rendkívüli csoportnyelviség a résztvevők teljes anonimitásával is magyarázható volt (Bódi 2004). Elterjedt a nézet, hogy a csevegő fórumokon a korlátozott intonációs és paralingvisztikai jelölési lehetőségeket helyesírási stratégiákkal kompenzálják, így a megformálási szabályokkal való szakítás sok esetben tudatos, célzatos nyelvhasználati jelenség a chaten (Werry 1996). A szóbeli műfajok esetében ugyanis a nyelvi kifejezőeszközöket vizuálisan és akusztikusan érzékelhető nem nyelvi eszközök egészítik ki. Az írásbeli társalgások résztvevői már a műfajok megjelenésének kezdetén érezték e kifejezőeszközök hiányát, így kompenzációként a kezdetektől megjelentek a „nyelvi lágyító”-ként (Wallace 2002) szolgáló jelek: az emotikonok, a rövidítések. A chatszövegekre jellemző: szándékolt fonetikus írásmód, szándékolt helyesírási hiba, összevonás, összerántás, durva rövidítés, ékezetek hiánya, hosszúság-rövidség jelöletlensége, betűsokszorozás, írásjelek sokszorozása, kombinálása, hangulatjelek, tagolatlan mondat szerkesztés, beszélt nyelvi panelek, fordulatok, rövidítések, angol szavak, írásjelek elhagyása, nagybetűkkel való írás, szóösszevonás (Simon 2014).

A cset mint műfaj sajátosságait Érsok (2007) részletesen leírta. Megállapításai szerint a csetelés szerveződésében fontos, hogy a sikeres kommunikáció érdekében sajátos szövegalkotási és olvasási stratégiákkal kell élniük a csetelőknak. A technológiából adódóan például a felhasználók egyszerre akár több párhuzamosan futó beszélgetésben vehetnek részt, ami a számítógépes környezetben kívül nem lenne megvalósítható. Az, hogy a kommunikáció a chaten csak közelít a szinkronitáshoz, hatással van a nyelvi megoldásokra is. A társalgás alapvető szabályai nem vagy módosítva alkalmazhatók a chatre: a háttérzsoltorna-jelzések, a beszélőváltás, a beszédjog átadásának módja. A beszélőváltás szoftvervezérelt, tehát nem az számít, ki kezdte el korábban megalkotni a hozzászólását, hanem hogy ki küldte el hamarabb. A korábbi üzenetek folyamata szerkeszthető szöveggé válhat: visszakereshető, elmenthető, idézhető, szerkeszthető. A chat a társalgással ellentétben nem időben, hanem térben strukturálódik. A chatelők építenek erre a térbeliségre: ezt jelzi például a hosszabb közlésegyeségeket gyakran kisebb szakaszokra tördelése.

A chatszövegek írott szöveggé válhatnak, nem a társalgás dinamizmusában szemlélve nehezen értelmezhetőnek és átláthatatlannak tűnhetnek, ez okozza, hogy szervezetlenek, tartalmilag hiányosak, akár érthetetlenek is minősítik őket, holott a kontextualizáció hiányosságai ellenére kifejezetten alkalmasak az eredményes és hatékony kommunikációra.

4.2.2.5. Szóbeli műfajok az online térben

A számítógép közvetítette kommunikációs lehetőségek közül a technikai feltételek megléte ellenére sokáig az írásos formák maradtak meghatározóak (Pólya 2011), azonban a digitális dokumentumok műfajainak vizsgálata egy ponton mégis áttevődik a nem szöveges műfajok vizsgálatába. A Covid19 időszaka azonban az online szóbeli kapcsolattartás használatának nagymértékű kiszélesedését idézte elő. Ráadásul a többszereplős videóbeszélgetések gyakorlata a társas viszonyok számos típusában került hirtelen használatba: a családi beszélgetések, születésnap partik, üzleti megbeszélések, oktatási órák, tudományos konferenciák ugyanabban a virtuális térben valósulnak meg, és a technikai, eszközkezelési járatlanság is hozzájárul ahhoz, hogy a különböző kommunikációs helyzetek megvalósulása sokszor hasonló jellemzőket mutat.

A videokonferencia hálózatos kommunikációs helyzetében azonban összemosódnak a közvetlen, a közvetett és a mediatizált kommunikáció közötti korábban jól elhatárolható jellemzők, s megváltoznak az egyes kommunikációs helyzeteket meghatározó térbeli és időbeli feltételrendszerek. Olyan hibrid, konvergens kommunikációs helyzet jön létre tehát, amelyben összeadódnak a különböző kommunikációs szintek, formák, szerepek (Andok 2016, Szűts 2018). Az interaktivitás módjában, az információáramlás lehetséges irányainak összetettségében, valamint a kommunikációs helyzetek kevert jellege sajátos új műfajt hoz létre. Azáltal, hogy a hálózati térben közvetíthető is, nyilvános, egy időben sokak számára elérhető, véleményezhető. A befogadók egy része jól körülhatárolható, azonosítható, míg más részük meghatározhatatlan. A térbeli, időbeli, társas határok elmosódása megnehezíti a társas kontextus azonosítását és kezelését a résztvevők számára (Andok 2016). Ebben az összetett kommunikációs helyzetben a személyes közlések is on-stage, azaz mások által hozzáférhető viselkedésekbe épülnek (Goffmann 2000). Az összetett kommunikációs helyzet a résztvevők szerepeit is meghatározza, alakítja egymáshoz való viszonyukat.

A Facebook közösségi oldal egyik ismert szolgáltatása a Live Stream, vagyis élő bejelentkezés, amelynek nyelvi sajátosságait Baksa (2019) foglalja össze. Az élő bejelentkezés Balázs (1999) alapján az emberi kommunikáció manifesztációi közül az ún. hangzóképes kommunikációs formák közé sorolható be. Ropolyi (2006) kategorizációja alapján az élő bejelentkezés során a kommunikációs folyamatban részt vevő személyek kapcsolata közvetlen, interaktív, személyes, nem vezetékhez kötött (mobil), a bejelentkezés során egyidejű. Mivel azonban a Facebook lehetőséget nyújt az bejelentkezések videóként való elmentésére (pl. a bejelentkező személyes profilján és/vagy csoportban), ezért a visszanézés során az osztottidejűség mint lényeges jellemző is megjelenik (Baksa 2019). A nézők, résztvevők szempontját tekintve az élő bejelentkezés azért is érdekes kommunikációs helyzetet teremt, mert míg a „hagyományos” személyközi kommunikációban általában pontosan tudhattuk, hogy ki a kommunikációs partnerünk, addig a Facebookon és más közösségi oldalakon nem feltétlenül derül ki, hogy az adott profilt ténylegesen

valós személy működteti-e, továbbá a közszereplők oldalaihoz bárki csatlakozhat követőként. Így még a követő visszaigazolása sem szükséges a közszereplővel való kapcsolatba lépéshez és kommunikációhoz. Az élő bejelentkezést Istók (2018) skáláján elhelyezve Baksa (2019) azt állapította meg, hogy ez a kommunikációs forma teszi az én-t a legláthatóbbá a világban, mivel az élőben bejelentkező személy teljes megjelenésével, magatartásával, személyiségével nyilvánul meg ismeretségi köre vagy a nyilvánosság előtt. A beszélői konstellációkat tekintve az élő bejelentkezések nagy része leírható a tömegkommunikáció klasszikusnak nevezhető alapmodelljével: „egy forrás-sok befogadó”, de arra is akad példa, amikor két vagy több fél jelentkezik be egy adott helyszínről: „több forrás-sok befogadó” (Baksa 2019).

4.2.3. A műfajiség szerepe a netnyelv leírásában és a nyelvtechnológiában

A netnyelv műfajainak feltérképezése és leírása éppen a jelenségnek a társas tevékenységek minden formáját átható jellege miatt elkerülhetetlen. A nyelv változásairól, a digitális technológiának a nyelvre gyakorolt hatásairól beszélni is csak a tipikus használati módok, tipikus műfajok irányából lehetséges. Ha a digitális nyelvhasználatot műfajonként akarjuk kutathatóvá tenni, az angolra nézve a CANELC2 (Cambridge and Nottingham e-Language Corpus, lásd Knight et al. 2013) ezt a lehetőséget igyekszik biztosítani. Lehetővé teszi ugyanis, hogy a netes kommunikáció műfajok (Herring 2002) szerint (pl. blogok, e-mailek, tweetek, stb.) legyen lekérdezhető. Ilyen vizsgálatok alapján válhat ugyanis egyértelműen kiterjeszhetővé az elektronikus nyelv műfajainak és formalitás szerinti szintjeinek kutatása (pl. Crystal, 2008; Shortis, 2007 és Sutherland 2002).

Az elektronikus nyelvhasználat műfajok szerinti strukturáltságával azért is megkerülhetetlenül fontos foglalkozni, mert a műfaji metaadatok hatékonyan felhasználhatók lehetnek az internetes információhoz való hozzáférés javítására. Az információhoz való hozzáférés egyik jelentős problémája ugyanis, hogy a téma önmagában sokszor nem elegendő egy információ keresésének körülhatárolásához. Crowston (2010) példája szerint a matematikatanulási módszerek témája másként értelmezhető egy diák, egy szülő és egy tanár számára, mivel az információhasználati helyzetük eltérő. Orvosi információk keresésekor azonos kulcsszavakkal egy hírlevél, egy személyes honlap, egy folyóiratcikk vagy egy kórház beteginformációs oldala is előhívható. A műfaji információk kiaknázásának egyik módja olyan speciális keresőmotorok létrehozása, amelyek csak egy adott műfajú dokumentumokat keresnek le. Ezt a megközelítést alkalmazzák már egyes nagyobb vállalatok álláshirdetésekhöz, a tudományos cikkek elkülönült kereséséhez, valamint ide tartoznak a legnagyobb keresőplatformok a különböző blogokra, könyvekre, hírekre, szabadalmakra specifikált keresési lehetőségei. A nyelvészeti kutatási

feladatok és a nyelvtchnológiai lehetőségek ezen a ponton az automatikus műfajfelismerés és a műfajok nyelvi markereinek összekapcsolhatósága révén találkozik össze.

4.3. Az online kommunikáció rétegzettsége – nyelvi változatosság az online térben; digilektusok rétegződése

Az internetes nyelvhasználattal foglalkozó magyar szakirodalmat áttekintve Veszelszki (2010) digilektus fogalma tűnik a legelterjedtebbnek, melyet a szerző a számítógép közvetített kommunikáció „nyelvhasználati módjának, egy új nyelvváltozatnak a megnevezésére” használ (Veszelszki 2017), hivatkozva Trudgill nyelvváltozat-definíciójára (Trudgill 1997), miszerint a nyelvváltozat „a nyelv bármely fajtájára – dialektusra, kiejtésváltozatra, szociolektusra, stílusváltozatra vagy regiszterre – vonatkozhat, amelyet a nyelvész külön entitásként kíván tárgyalni (Veszelszki 2017).

A számítógép közvetítette kommunikáció kapcsán ugyanakkor kérdésként merül fel, beszélhetünk-e egyáltalán új, sajátos nyelvváltozatról, digilektusról (Veszelszki 2010, vö. Androutsopoulos 2006: 419, Szabó 2012, Dürscheid–Frick 2016: 72, Porkoláb 2018). Bódi (2015) szerint a digitális kommunikációnak nem létezik átfogó, a teljes netes kommunikációs környezetre érvényes nyelvváltozata, hanem az egyes digitális kommunikációs műfajok rendelkeznek rájuk jellemző nyelvhasználati normákkal, szokásrendszerekkel.

A digitális kommunikáció általános nyelvi jellemzése tehát nem valósítható meg, de a különféle digitális műfajok, diskurzusok vagy témák alapján elkülönülő nyelvváltozatok vizsgálatának megvan a létjogosultsága. „Egyre több kutatás indul szociolingvisztika és a diskurzuselemzés perspektívájából, amelynek célja, hogy »demitologizálják« a CMC állítólagos homogenitását, és kiemeljék az internetes nyelvhasználat társadalmi sokszínűségét, áthelyezve a hangsúlyt az általános leírásokról a különböző csoportok (gyakorlóközösségek) nyelvi gyakorlatának több szempontú feltérképezésére” (Márku 2015). Tanulmányunkban ezzel egyetértve a digilektus szót többes számban használjuk, az online térben előforduló nyelvváltozatok, regiszterek összefoglaló elnevezéseként.

4.3.1. Az online gyakorlóközösségek szlengjei

Az interneten használt tipikus szóképlet vizsgálata, az internetes szleng leírása csak beszédesemények körülhatárolható csoportját vizsgálati alapegységként véve képzelhető el. A szleng létrejötté ugyanis mindig kiscsoportokhoz kötődik (Kis 1997), tehát az internet közléstípusainak sokaságát figyelembe véve ez sem jellemezhető átfogóan, hanem csak a használó közösségekhez kötve. Az internet nyelvhasználatáról születő első leírások azonban éppen ezeket a szóincstani jellegzetességeket vették számba, megállapítva, hogy az internet

Az online tér hatása az írott és a beszélt magyar nyelvre

nyelvhasználata a szlengből és a kommunikációs szakemberek technikai csoportnyelvéből táplálkozik. Ez a felhasználás szűkebb köre idején valószínűleg így is volt, mára azonban az internet szlengjében is különböző kisebb csoportokhoz kötődő sajátosságok alakultak ki, és emellett egy nagyon szűk szókincsreteg került csak át a felhasználók közszlengjébe (Domonkosi 2005).

A gyakorlatközösség (vagy más néven: gyakorlóközösség) jelentőségét az adja, hogy az egyes közösségek azonosítása nem a megszokott absztrakt jellemzők alapján történik (mint pl. társadalmi osztály, nem), hanem a közös gyakorlatok, tevékenységek alapján (Márku 2015). Domonkosi (2020) a gyakorlatközösséget olyan, valamely közös tevékenységben részt vevő emberek csoportjaként határozza meg, „amelynek cselekvési módjai, beszédmódjai, hiedelmei, értékei, hatalmi viszonyai e közös tevékenység során jönnek létre” (vö. Eckert–McConnell–Ginet 1992). A közösségi oldalakat, fórumokat használók is gyakorlatközösségnek tekinthetők, hiszen a fórumok, tematikus csoportok is az azonos érdeklődési kör alapján szerveződnek (vö. Márku 2015). Az egyes online gyakorlatközösségek nyelvhasználatával több hazai kutatás is foglalkozott.

Márku (2015), Bartha–Márku (2016), Márku–Bartha (2019) a kárpátaljai magyar közösségnek mint gyakorlatközösségnek a virtuális térben való nyelvhasználatának sajátosságait vizsgálta, különös tekintettel a kontaktusjelenségek megjelenésére. A kutatási eredmények azt mutatták, hogy a kárpátaljai Facebook-felhasználók előszeretettel használják ki a kétnyelvű lét adottságait, a két- (vagy több)féle kódrendszerhez és kultúrához való hozzáférést, vagyis a Facebook-bejegyzések szövegében megfigyelhető kontaktusjelenségek szándékolt nyelvi elemek, tudatos és kreatív kommunikációs fogások. Funkciójuk lehet a „kárpátaljaiság” nyelvi jelölése mint a csoportszolidaritás kifejezőeszköze, jelölhetnek más stílusértéket és/vagy többletjelentést, időnként a humor, a nyelvi játék kifejezőeszközei.

Istók (2018) monográfiájában az internetes futballközösség mint virtuális közösség vagy gyakorlóközösség szokásgyakorlatát tárta fel, többféle (kvalitatív és kvantitatív) módszert alkalmazva. Vizsgálataiból kiderült, hogy az internetes futballszurkolási gyakorlatok nyelvi és kommunikációs jellemzői eltérnek a hagyományos futballszurkolás jellemzőiről. Tipikusnak tekinthetők a „fotelszurkolók” bátor megnyilatkozásai, jellemző a vulgáris nyelvhasználat, kommentháborúk, trollkodás. Istók kutatásának középpontjában a szerző által „gyakoritkának” (Istók 2017) nevezett szóalkotási eljárásokkal megalkotott internetes futballszleng-kifejezések formai és jelentésbeli szempontú elemzése áll. A vizsgált gyakorlatközösség futballszlengjét nagyfokú nyelvi kreativitás jellemzi (játékos, tréfás vagy gúnyos kifejezések). A szlengkifejezések funkciója ebben az esetben is az egyes tagoknak egy adott csoporthoz – általában egy bizonyos csapat szurkolótáborához – való tartozás kifejezése, továbbá az ellentétes nézeteket valló csoportokkal szembeni önmeghatározás (pl. *Tico* < *Atletico Madrid*, *Fabre* < *Fabregas*, *Ronnie* < *Ronaldo*, *Lewangoalski/Lewangólski* < *Lewandowski* + *goal* ~ a sok gólt lövő Lewandowski stb.).

Tóth (2023) kutatásában egy, különösen a fiatalabb korosztály körében népszerű internetes videómegosztó, a TikTok alkalmazást használó középiskolások szlenghasználatát, valamint a TikTok-szlenghez fűződő attitűdjeiket vizsgálta, kapcsolódva a TikTok-nyelvhasználatot vizsgáló nemzetközi kutatásokhoz (Lutfiah–Sudawati 2021, Lisdawati 2021, Supri–Nur 2021). A kutatás fő kérdése az volt, hogy a vizsgált adatközlői csoport tagjai mit és hogyan érzékelnek TikTok-szlengnek. A TikTok-felhasználók nyelvhasználatára jellemző a félig angol, félig magyar beszéd és írás, valamint a rövidítések és betűszók gyakori használata, melyek motivációja az eredmények szerint elsősorban nem a karakterlimit, hanem a rövidebb ideig tartó figyelem és a könnyebben népszerűvé válás lehetősége. A kérdőív és fókuszcsoportos interjú rámutatott, hogy a TikTok-szleng elemeinek egésze objektív módszerrel nem különíthető el: csupán az alkalmazás felületével és használatával kapcsolatos szlengkifejezések azonosíthatók egyértelműen TikTok-szlengként, de számos olyan nyelvi adat, szlengkifejezés is megjelölték az adatközlők, amelyek általánosan elterjedtek, nem közvetlenül a TikTokkal kapcsolatosak. A TikTok-szleng használatának egyik fő funkciója – a nemzetközi kutatási eredményeket megerősítve – a csoporthoz tartozás jelölése, ugyanis bizonyos kifejezéseknek nincs értelme vagy más a jelentése az alkalmazáson kívül.

4.3.2. Az online/digitális közvetítettség hatása a kommunikációs gyakorlatokra

Az információs társadalom elektronikus eszközeinek köszönhetően mára már általánossá vált a folyamatos elérhetőség és kapcsolattartás lehetősége (mobiltelefon, e-mail, írásbeli üzenetváltás). Az információs technológiák konvergenciája (Miller 2011) miatt a különféle eszközök állandó interaktív kapcsolatot biztosító eszközrendszerre olvadtak össze. A folyamatos online jelenlét, kapcsolattartási lehetőség a kommunikációs gyakorlatokra is hatással volt, a hagyományos kulturális minták az élet számos területén átalakultak mind a munkakultúra, mind a magánélet terén (Rab 2007).

A számítógép közvetítette kommunikáció elterjedése hatással volt a digitális közegen kívüli nyelvhasználatra is (Balázs 2005). Dürscheid–Wagner–Brommer (2010) azt vizsgálta, hogyan hat a digitális kommunikáció általánossá válása a diákok „hagyományos” íráskészségére, befolyásolja-e a hétköznapi és az iskolai írásbeli kommunikációs szokásaikat. A szerzők hipotézise az volt, hogy a digitális kultúrába beleszületett Z generáció (Prensky 2001) tagjai a különböző típusú szövegek létrehozásakor funkcionálisan megfelelően használják az elsajátított széles körű írásbeli kompetenciákat. A vizsgálat Svájc Zug és Zürich kantonjaiban zajlott, az adatközlők 9–11. évfolyamos gimnazisták voltak. A vizsgálat korpusza háromféle alkorpuszra tagolódott: iskolai fogalmazások, szabadidős szövegek (hagyományos és digitális szövegek), tanárok és diákok kérdőíves adatbázisa. A kvalitatív tartalomelemzés eredményei azt mutatják, hogy az adatközlő diákok rugalmasan használják szövegalkotási kompetenciájukat, az iskolai fogalmazásaikra

nincsenek hatással a diákok digitális kommunikációs szokásai (e-mailezés, csetelés), még azoknak a diákoknak az iskolai szövegeiben sem jelennek meg az ezekre a kommunikációs formákra jellemző nyelvi jegyek, akik kifejezetten sok időt töltenek el írással az online térben.

Veszelszki (2012) magyar diákokkal végzett hasonló kutatásának eredményei nem támasztják alá Dürscheid és munkatársainak eredményeit. A kutatás arra a kérdésre kereste a választ, hogy a digitális kommunikáció hogyan hat más médiumok nyelvhasználatára: a szóbeliségre, a kézzel írott szövegekre és a számítógéptől elszakított, azaz már nem elektronikus, hanem nyomtatott szövegekre. Az eredmények azt mutatták, hogy az online kommunikációra jellemző jegyek, főként az emotikonok nem csupán a diákok kézzel írott órai levelezéseiben, az ún. dialóguslevelekben (Veszelszki 2013) jelentek meg, hanem a hivatalos szövegekben is (például a diákok által írott dolgozatokban, sőt olykor az érettségi dolgozatokban is).

Simon (2014) kutatása is az internetes nyelvhasználat jellegzetességeinek megjelenését vizsgálta általános és gimnáziumi tanulók kézzel írt fogalmazásaiban. Vizsgálatát kérdőíves felméréssel, valamint a diákok által írott fogalmazások elemzésével végezte. Az eredmények kimutatták az internetes nyelvhasználat hatását az írott szövegekben: írásjelek elhagyása és/vagy halmozása, hangulatjelek használata, toldalékolási tévesztések, szlenges és beszélt nyelvi elemek, „elhalványuló” levélforma (például a köszönések megjelenése a levélkezdetben, vö. Domonkosi 2004, Domonkosi–Ludányi 2021).

Részben hasonló vizsgálatot végzett Laczkó és Kovácsné Nagy (2017), akik alsó tagozatos diákok kézzel és számítógéppel megoldott azonos típusú feladatainak pontosságát, időviszonyait hasonlították össze. Eredményeik nem csupán a kézzel és a számítógéppel megoldott feladatok pontosságának és időráfordításában mutattak ki különbségeket, hanem a mondat- és szövegalkotási feladatok hosszában. A kézírásos fogalmazások a géppel írtaknál több mondatból álltak, továbbá változatosabb szerkezeteket tartalmaztak, grammatikailag, szintaktikailag összetettebbek voltak.

4.4. A vizualitás szerepe a számítógép közvetítette kommunikációban

4.4.1 A multimodális műfajok

A multimodalitással kapcsolatos legkorábbi munkának Kress és van Leuven (1996) munkája tekinthető, akik bevezették az „olvasható képek” fogalmát, rámutatva, hogy a képek nemcsak önmagukban, hanem verbális tartalommal együtt is szerepelhetnek. A szerzőpáros vizsgálata a

képi és verbális együttes jelentés alkotására irányul, elemezve a kép és szöveg közti összetett jelentéseket.

Stöckl (2003) szemiotikai alapú felfogása szerint a kommunikációnak és egyúttal a szövegeknek is két alapvető megjelenési módja létezik: a monomodális és a multimodalitás. A monomodális kommunikáció csak egyetlen jelrendszer használatára korlátozódik, és a hagyományos szövegfajták is tipikusan monomodálisak. A számítógép közvetítette kommunikáció megjelenésével azonban előtérbe került a multimodalitás: mára már a szövegek túlnyomó többsége multimodálisnak tekinthető. A multimodális szövegek többféle jelrendszer kombinációjából épülnek fel: „[...] multimodálisnak olyan kommunikatív artefaktumokat nevezünk, amelyeket több jelrendszer összekapcsolódása jellemez, és amelyek létrehozása, észlelése és kognitív feldolgozása megköveteli, hogy az egyes jelrendszereket egymással formai és tartalmi szinten is kapcsolatba hozzuk” (Stöckl 2003, ford. Gyuricza 2016). Bár időnként szinonim értelemben használják, el kell különíteni egymástól a multimodalitást és a multimedialitást fogalmakat. A multimedialitás – a multimodalitással ellentétben – nem a kommunikáció fajtájára és módjára, hanem sokkal inkább az azt közvetítő médiumra vonatkozik (pl. újság, televízió stb.) (Gyuricza 2016).

A médiagazdagság-elmélet alapján (Daft–Legel 1986) az interaktív és multimodális információ tekinthető gazdagnak, vagyis ha lehetőség van azonnali, gyors visszajelzésre, valamint emocionális és nonverbális tartalmak megjelenítésére. A személyes beszélgetés számít a leggazdagabbnak, az írott klasszikus média a legkevésbé gazdag, a digitális kommunikáció pedig a kettő között, középen helyezkedik el (Ujhelyi 2011).

A multimodalitás tehát minden humán interakció alapvető sajátosságának tekinthető: a beszélők a szemiotikai erőforrások vagy módok sokféleségéből hoznak létre jelentéseket” (Bartha 2017). Mindez elmondható az online társalgások műfajáról is, amelyekre a multimodalitás és az interaktív résztvevői lehetőségek jellemzők, s ahol egyenrangú szerepe van a nyelvi erőforrásoknak és a nyelven kívüli kommunikációs modalitásoknak (képek, videók) (Pachné Heltai 2016), ezáltal megsokszorozva azoknak a szemiotikai eszközök számát, amelyek közül a nyelvhasználók az online társalgások során az aktuális szituációhoz alkalmazkodva válogathatnak (Márku–Bartha 2019).

4.4.2 Emotikonok, emodzsik, gifek

Az online térben a beszélőknek a saját vagy beszélőpartnereik megnyilatkozásához fűződő érzelmeik, viszonyulásuk kifejezésére többféle lehetőségük van. A beszélői attitűd kifejezhető emotikonokkal, ún. reakciógifekkel, illetve emodzsikkal.

Veszelszki (2015) az emotikonokat billentyűzet, illetve grafikus jelek segítségével megjeleníthető karakterkombinációkként határozza meg, amelyek a szöveggel erőteljes interakcióba lépnek, ezáltal kép-szöveg konglomerátumokat létrehozva. Az emotikonokkal kapcsolatos korábbi kutatások azt mutatják, hogy az emotikonok jelentése kontextus nélkül nagyon általános, értelmezésükhöz mindenképpen szükséges kontextualizálni őket, továbbá az emotikonok segítenek a gépelt (írott) szöveg félreérthetőségének a kiküszöbölésében (vö. Bódi–Veszelszki 2006).

Veszelszki (2015) az emotikonok két típusát különíti el. Az első típusba azokat az emotikonokat sorolja, amelyek ASCII-karakterekből (leginkább különféle írásjelekből) állnak. Ezek közül a leggyakoribb a mosolyjel :-)) és a szomorúság jele :-(. Az emotikonok másik típusába a képfájlt tartalmazó szimbólumokat sorolja Veszelszki, elkülönítve a statikus és a dinamikus (mozgó) emotikonokat. Az utóbbi altípus – az animációval ellátott emotikonok hasonlóságot mutatnak az ún. reakciógifekkel.

A reakciógifek az érzelmek kifejezésének az emotikonokhoz képest újabb lehetőségei, sajátosságuk, hogy valamilyen animált mozgólátszót mutatnak be. Veszelszki (2015, 2017) olyan rövid mozgóképekként definiálja a reakciógifeket, amelyeket a beszédpartnerek a különböző beszélgetési szituációban küldhetnek válaszul, a másik megnyilatkozására reagálva egymásnak, az emotikonoknál intenzívebb érzelmkifejezést tesznek lehetővé, tipikusan közismert filmekből kivágott jeleneteket mutatnak meg, fontos alkotóelemük a humor, és stilisztikai értelemben gyakran élnek a túlzás eszközével.

Veszelszki (2015) az emotikonok és a reakciógifek közti különbséget abban látja, hogy az emotikonokkal ellentétben a gifek verbális komponens is tartalmaznak; az emotikonok univerzális figuráival szemben a gifek többnyire ismert vagy ismeretlen arcokat tartalmaznak; a háttérismeretek nélkül is értelmezhető emotikonokhoz képest a gifek befogadásához kulturális háttérismeretek is szükségesek (például különféle filmek, zenészek, politikusok jellemző sajátosságai, megnyilvánulásai stb.).

A digitális kommunikációban az érzelmek kifejezésének harmadik, legújabb lehetőségeit az ún. emodzsi jelenti. Istók–Istók (2021) olyan kis méretű, általában arcot, tárgyat, cselekvést jelölő képként határozza meg az emodzsiakat, amelyek a szövegben a szavak (szórészek, írásjelek) mellett, vagy akár azok helyén is megjelenhetnek. Maga az emodzsi ('képjel') japán eredetű kifejezés, amely az e ('kép') és a modzsi ('karakter') szavak összetételével keletkezett, és a magyar nyelvbe angol közvetítéssel került át (Istók–Istók 2021). A szimbólumok száma a Unicode táblázata alapján 2023-ban meghaladja a 3000-et.

Dürscheid és Frick (2016) az emodzsiaknak három funkcióját emeli ki: a kommentáló, az illusztráló és az ábrázoló funkciót. Kommentáló funkción a szerzőpáros a beszélőnek a megnyilatkozásához

(szöveghez, videóhoz stb.) fűződő attitűdjének, érzelmeinek kifejezését érti. Az emodzsik illusztráló funkciója elősegíti a verbális szövegek képi árnyalását, míg az ábrázoló funkció egyes szavak, ill. szórészek helyettesítésére, képi megjelenítésére szolgál (Istók 2021).

Bár sok esetben szinonimaként használják az emotikonokat és az emodzsikot, valójában két különböző érzelmekifejezési eszközzel van szó. Istók és Istók (2021) az emotikonok és az emodzsik közti különbséget abban látja, hogy míg az emotikonok csupán képszerűek (a billentyűzettel bevitt, írott karakterek formálják őket képpé), addig az emodzsik esetében valódi képekről van szó, amelyek nem bonthatók szét ASCII-karakterekre. A két lexéma szinonim értelemben való használatának oka lehet a szókezdetek hangzásbeli hasonlósága (emo-), ez a hasonlóság azonban csupán a véletlen műve (Dürscheid–Siever 2017). Az emotikonok és emodzsik azonosságának érzetét erősíti továbbá az egyes felületek automatikus átalakító funkciója is, amely a karakterekkel leírt emotikonokat emodzshivá alakítja (Istók 2021). Különbség továbbá, hogy az emodzsik az emotikonokkal szemben nemcsak érzelmek, hanem tárgyak, állatok, tevékenységek stb. megjelenítésére is alkalmasak (Istók–Istók 2021).

Az Emojipedia nyolc kategóriába sorolja az emodzsikot: 1. szmájlik és emberek; 2. állatok és természet; 3. ételek és italok; 4. tevékenységek; 5. utazás és helyek; 6. tárgyak; 7. szimbólumok; 8. zászlók.

4.5. Nyelvi kapcsolattartás és udvariasság a számítógép közvetítette diskurzusokban

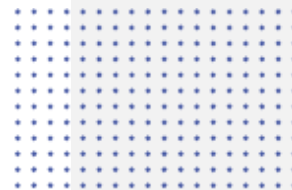
Az internetes kapcsolattartásban a személyes jelenlét hiánya ellenére fennállnak a résztvevők kommunikációs és társas igényei, és a helyzettől adódóan az interperszonális és perszonális dimenzió kidolgozására és működtetésére nagyrészt a nyelvhasználat, a stílus révén van lehetőség (vö. Hámori 2012), így az identitások és kapcsolatok megalkotásában kiemelten fontossá válnak a fatikus funkciójú elemek, az attitűddeixis, a megszólítás műveletei is (Veszelszki 2017, Domonkosi 2018).

Az internetes érintkezési formákat tekintve elkülönülnek a személyes és a nyilvános csatornákon használt megoldások. A személyre szóló, nem nyilvános fórumokon zajló internetes üzenetváltás viszonylattípusai sok tekintetben hasonlítanak a hagyományos levelezésére, a különbség elsősorban a közvetítő csatorna lehetőségeiben rejlik. Az üzenetek gépi közvetítése és gyors célba érése hatással van a szövegalkotásra és a befogadási technikákra, ezáltal a megszólítások használatára és a választott típusokra is. Az ismert személyhez vagy ismeretlen személyhez annak hivatalos funkciójában szóló elektronikus levelezés nagy részében az írásos kommunikációban is elvárt, kapcsolattartási formák érvényesülnek. A tegezés ismeretlenek közötti kapcsolatokban nem

általános, ismeretség hiányában indokolatlan a tegező forma használata. Az internet használóinak és felhasználási területeinek növekedésével ráadásul egyre többféle viszonylatban lévő partnerek érintkezhetnek egymással elektronikus levél formájában. Az egy személyhez szóló levelezés esetében azonban a gyakori, intenzív üzenetváltás során marad el leginkább a megszólítás, hiszen a sorozatban váltott rövid levelek kommunikációs folyamata az élőszó kapcsolattartási formáihoz közelít. A hivatalos, személytelen levelezés, ügyintézés egy része áttevődött erre a kommunikációs csatornára. A nyelvi kapcsolattartásnak ebben a szférájában formális, távolságtartó, bizonyos tekintetben újszerű, újító kapcsolattartási stílus érvényesül. Az írásos kapcsolattartás új műfajainak kialakulása (chat, fórumok, közösségi oldalak) hatással van a szokásos levélkezdő formulák használatának szokásrendjére is. A változás egyik leglátványosabb jellemzője a szóbeli érintkezés stílusának hatása az írott közleményekre. Az egysíkú, hivatalos kapcsolattartási stílus mellett a fórumok, közösségi oldalak társalgásai sajátos informális érintkezési formák érvényesülését mutatják. Hasonlóan az utcai kommunikációhoz, ezekben a diskurzusokban a tegezés prototipikus formaként értelmezhető, és bár önmagában nem fejez ki bizalmasságot, mégis hozzájárul a személyességet hangsúlyozó kapcsolattartási stílus kidolgozásához. A nominális megszólítási formák nélkül használt tegezéstől azonban annyiban el is tér, hogy számos kedveskedő, játékos, sértő megszólítási forma egészítheti ki. A sokféle nominális megszólítással való együttes előfordulása hozzájárul ahhoz, hogy míg az utcai általános tegeződés a személytelen életkori szolidaritás dimenziójában értelmezhető, addig az internetes társalgások általános tegeződése a személyesség nyelvi kidolgozásának is a részévé válhat (l. bővebben Domonkosi 2017, 2018).

5. Reflexív viszonyulás az online nyelvhasználathoz

5.1. A netnyelv regisztrálása

A kommunikáció digitális átalakulása olyan, a beszélők mindegyike számára érzékelhető nyelvi változásokat is eredményezett, amelyek következtében a netnyelv, az interneten használatos közlésmód a hétköznapi és a tudományos metadiskurzusokban is előtérbe került, illetve netnyelvként, digilektusként regisztrálódott. Ez a regisztrálásnak nevezett folyamat (Agha 2003, 2007) mint társadalmi és történeti gyakorlat a digitális közegben érvényesülő nyelvváltozatok sajátos ideologikus reprezentációját hozza létre. Ebben a regisztrálási folyamatban nagyon sajátos ugyanis, hogy az online módon zajló kommunikáció úgy válik társas módon többé-kevésbé elkülöníthető egységgé a nyelvi tevékenységen belül, hogy közben valójában a nyelvi mintázatokat tekintve korántsem egységes. Önálló tényezőként való regisztrálásában éppen az játszik szerepet, hogy a kategóriaképzésben a társas-nyelvi tevékenység közvetítő médiuma kerül előtérbe, nem pedig a valós nyelvi sajátosságok a maguk összetettségében (vö. Johnstone 2009, Remlinger 2009). A digitális közlésmód a nemzetközi tudományos diskurzusban is hasonló folyamatok révén regisztrálódik, nevezik számítógép közvetítte kommunikációnak (CMC; Walther 1996; Herring 1999, 2002, 2007, Thurlow et al. 2004), netspeaknek (Crystal, 2001, 2004), illetve e-nyelvnek is (Knight 2015). A netnyelv, a digitális nyelvváltozat regisztrálása során azok a tényezők kerülnek előtérbe, amelyek az internet és a digitális kommunikáció során kialakult újszerű közegben feltűnőek, és egyértelműen az új közeghez köthetőek. Ilyen sajátosságok például a rövidítések és a specifikus szlengek, informális kifejezések. Ez hogy netnyelvként ezek a tényezők válnak szalienssé, nem jelenti azt, hogy ezek a tényezők valóban a digitális világ minden szegmensére jellemzőek; ezért válnak fontossá az ezeket az újszerű sajátosságokat listázó, regisztráló kutatások mellett az átfogóbb, a kommunikációs környezeteknek a digitális világban is érvényesülő sokszínűségét figyelembe vevő kutatások. A netnyelvet vizsgáló kutatások azt mutatják, hogy az internetes nyelv regisztrálása a standard nyelvi ideológiából és a technológia determinisztikus szemléletéből ered, amelyek révén egyes jellemzők a szokásostól eltérőként és internetspecifikusként értelmeződnek az internetes interakciókban (Squires 2010).

A sztenderdizmus nyelvi ideológiájának azáltal van tehát szerepe a netnyelv regisztrálásában, hogy annak a vélt normáktól való eltéréseiről indulnak ki (Milroy–Milroy 1999, Preston 1996, Silverstein 1996, 2003), az internetes nyelv regisztrálása pedig visszahat a sztenderdről alkotott ideológiákra is.

Az empirikus kutatások azonban azt mutatják, hogy ezek netnyelvnek tulajdonított jellemzők viszonylag ritkák még az azonnali üzenetküldő beszélgetésekben is, holott azok az interakciók egyik olyan formáját jelentik, amelyet kifejezetten jellemzőnek tartanak az internetes nyelvhasználatra (Squires 2010).

A netnyelv regisztrálási folyamatában Magyarországon szerepet kapott a Veszelszki (2010) által bevezetett digilektus fogalmának létjogosultsága is, mutatva azt a folyamatot, hogy maguk a nyelvészek is részt vesznek a regisztrálás folyamatában, azáltal, hogy meghatározzák az egyes változatokra jellemző sajátosságokat (vö. Johnstone 2009). A szerző a kifejezést a számítógép közvetítette kommunikáció nyelvhasználati módjának, egy új nyelvváltozatnak a megnevezéseként használja. Bár az egységesként megragadható sajátosságok hiánya miatt ezt az elképzelést (Szabó 2012, Porkoláb 2018) többen nem tartják megfelelőnek, Veszelszki Trudgill (1997) nyelvváltozat-definíciójára hivatkozva mégis akként értelmezi.

A netnyelv regisztrálására vonatkozó felmérés Istók és Szerdi (2016) munkája is, amelyben egy arra a kérdésre, hogy Létezik-e Ön szerint netnyelv?, 81%-a válaszolt igennel. Ez a kutatás egyértelműen jelzi, hogy a sokféle nyelvi jellemző ellenére a közösség sajátos, elkülönülő specifikumokat társít az internetes nyelvhasználatához.

5.2. A digitális nyelvhasználat kutatási feladatai

Az internet, a digitális kommunikáció nyelvhasználatra gyakorolt hatásaira vonatkozó kutatásokban meghatározó, hogy a kommunikációs közeg sajátosságait szükségszerűen a régihez viszonyítva szemléljük, ahhoz képest vesszük észre a hiányait és a többleteit, másrészt viszont ma még annyira az elején vagyunk ennek az átalakulásnak, hogy képtelenek vagyunk felmérni mind a távlatait, mind a korlátait.

Az internetes nyelvhasználat sajátosságainak vizsgálatában éppen ebből a sajátos helyzetből adódóan két vonulat látszik elkülönülni. Az egyik oldalon az tapasztalható, hogy átfogó, nagy kommunikációs, filozófiai elméletek születnek a Gutenberg-galaxis végéről, a posztliterális korszakáról, a harmadlagos írásbeliségről, a kommunikáció ikonikus fordulatáról, a másik oldalon pedig egészen apró, és elsősorban az eddig megszokott kommunikációs formáktól eltérő jelenségeket észlelő sztereotípiákat látunk: szlengesedés, igénytelenebb megformáltság, angol nyelvi hatás, a helyesírási szabályok figyelmen kívül hagyása, az érzelmeket jelölő szimbólumok használata, nyelvi erózió jelenségeinek észlelése és leírása.

E két megfigyelhető vonulat között azonban égetően érződik az empiriára építő, középszintű kutatások hiánya. Az élőnyelvről tett bármely megállapításunk, így az internetes nyelvhasználat jellemzésének érvényességéhez is igen szigorú módszertani követelményeknek kell megfelelnünk:

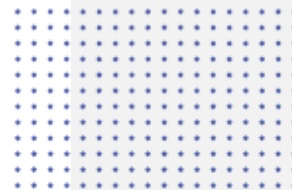
az információs társadalom nyelvhasználati jelenségeivel csak akkor nézhetünk szembe, ha elegendő mennyiségű és megbízható módon gyűjtött nyelvi adat áll rendelkezésünkre a kitért kommunikációs lehetőségek nyelvhasználatra gyakorolt hatásairól.

Az online nyelvi világ kutatási eredményeit azért is nehéz számba venni és összegezni, mert egy folyamatosan, az eddig megszokottnál gyorsabban változós társas cselekvési, kommunikációs teret jelent, így az eddigi kutatási eredmények sem tekinthetők egy-egy terület stabil, lezárható leírásának, hanem valójában csak az online kommunikáció egy-egy adott, specifikus időszakát dokumentálják. Azaz az online nyelvhasználat jelenleg egy gyorsabban mozgó célpont, mint amit a kutatás hagyományos eszközeivel követni lehetne.

A vizsgálandó nyelvi közeg megváltozása felveti azt a kérdést is, hogy a nyelvhasználat empirikus megismerésének más területeken, például a szociolingvisztikában, etnolingvisztikában, társalgáselemzésben, korpusznyelvészetben, vagy akár a hagyományosabb területeken, például a stilisztikában kidolgozott módszerei milyen módosításokkal alkalmazhatók ebben a sok tekintetben új sajátosságokat mutató kommunikációs közegben.

A korpusznyelvészeti eszközök jelenleg még éppen a digitális nyelvhasználat elkülöníthető kutatásában nem hasznosulnak a megfelelő mértékben. A digitális nyelvhasználat leírásával kapcsolatos munkák többsége vagy kisméretű, vagy testre szabott korpuszokat használ, azaz olyanokat, amelyeket vagy egy adott nyelvészeti kérdésre terveztek, vagy csak egy adattípust és/vagy e-nyelvi változatot tartalmaznak (vö. Knight 2015), és kevés olyan korpusz létezik, amely lehetővé teszi, hogy a digitális nyelvhasználat legyen a maga műfaji tagoltságában megragadható. A digitális nyelvhasználat korpusznyelvészeti eszközökkel történő leírása tehát alulkutatott terület (Knight et al. 2013, 2014), amelynek hatókörét a magyar nyelvre vonatkozóan is feltétlenül bővíteni szükséges.

6. Összegzés helyett: javaslatok, ajánlások

6.1. Kutatási javaslatok az online nyelvhasználat világára vonatkozóan

A jelen idejű nyelvi változásokat, a környezet hatásának a nyelvre gyakorolt valós mértékét megbízható és érvényes kutatásokkal szükséges leírni, azonban az a kulturális fordulat, amit a digitális kultúra, az online világ hozott a tudományos leírásokban, kutatásokban is a feltűnő, kiugró, a korábbiakhoz képest meglepő jelenségekre terelte a figyelmet (szóhasználat, mondatszerkesztés, vizuális jelek beépítése, központozás változása, helyesírás változása, szövegkoherencia változása). A netnyelv regisztrálásának és tudományos leírásának folyamatában is megfigyelhető volt az ezekre a jelenségekre való koncentráció. Ahogyan Biró A. és munkatársai (2016) rámutattak, a témával kapcsolatos, a magyar nyelvre gyakorolt hatások kapcsán végzett kutatásokban sokszor nem lehet különbséget tenni a megfigyelések és a vélelmezett vagy várható hatások között. Ennek hátterében az állhat, hogy az új kommunikációs lehetőségekből szinte értelemszerűen következnek a nyelvhasználat változásai, és ezeket a közvetlen mindennapi tapasztalatok rendszerint vissza is igazolják. A valós változások és a hatások reális mértéke csak korábbi és jelenlegi nyelvi produktumok érvényes összevetésével érhető el. Ezért javaslatunk ilyen jellegű kutatások kezdeményezésére irányulnak:

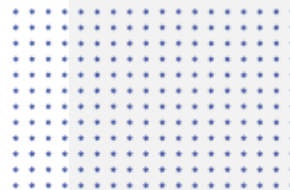
- ✚ Az online tér nyelvhasználatát csak tevékenység- és szövegtípusonként, azaz műfajonként írható le – a nyelvi hatás valós megismeréséhez helyzet- és műfajspecifikus kutatások szükségesek
- ✚ A helyzet- és műfajspecifikus kutatásokhoz műfajonként lekérdezhető netnyelvi korpusz szükséges
- ✚ A valós változások és hatások érvényes leírásához összevetésre alkalmas digitális és nem digitális korpuszokra van szükség
- ✚ Az online végzett nyelvi tevékenységek árnyalt tipológiájára, online-műfaj-tipológiára van szükség ezeknek a kutatásoknak a megalapozásához
- ✚ A kutatásokban szükséges a netnyelv sokféleségének, az online tér összetett hatásának tudatosítása

6.2. Oktatási javaslatok az online nyelvhasználat világára vonatkozóan

A nyelvi tevékenység tekintetében az oktatásban az érvényes kultúrtechnikák gyökeres megváltozásának tudatosítására van szükség. A jelenlegi kutatási eredmények alapján azonban az alapkészségek, így az alapvető nyelvi készségek, szövegértési rutinok fejlődéséhez erőteljes egyértelműen offline fejlesztésre is szükség van. Ebben a tekintetben az anyanyelv-pedagógia meghatározó feladata az offline és online módszerek egymást kiegészítő komplexitásának erősítése:

- ✚ A különböző olvasási stratégiák, olvasási módszerek, különböző célú olvasások módszertani kidolgozásának szükségessége – a különböző célú olvasások még jobban elkülönülnek, mint korábban bármikor
- ✚ Az offline és az online írástechnikák elkülönített oktatása kiemelten szükségessé válik
- ✚ A nyelvelsajátítás, a szövegértés folyamatai miatt az alsó tagozatos korosztályban meg kell tartani az offline nyelvi tevékenységek dominanciáját
- ✚ Az iskola kiemelt feladatává válik a tudatos digitális eszközhasználatra nevelés

Irodalom

- Ackerman, R. – Goldsmith, M. 2011. Metacognitive regulation of text learning: On screen versus on paper. *Journal of Experimental Psychology: Applied* 17/1: 18–32.
- Aczél P. 2015. Médiaműveltség. In: Aczél P. – Andok M. – Bokor T. 2015. *Műveljük a médiát!* Budapest: Wolters Kluwer. 133–179.
- Agha, A. 2003. The social life of cultural value. *Language and Communication* 23: 231–73.
- Agha, A. 2007. *Language and social relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Andok M. 2016. *Digitális média és mindennapi élet*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Androutsopoulos, J. 2006. Introduction. Special issue on Sociolinguistics and computer-mediated communication. *Journal of Sociolinguistics* 10/4: 419–438.
- Androutsopoulos, J. – Schmidt, G. 2002. SMS-Kommunikation: Etnografische Gattungsanalyse am Beispiel einer Kleingruppe. *Zeitschrift für Angewandte Linguistik* 36: 49–80.
- Bader, J. 2002. Schriftlichkeit und Mündlichkeit in der Chat-Kommunikation. WWW-Veröffentlichung: <http://www.mediensprache.net/networx/networx-29.pdf> (Networx 29)
- Baksa A. 2019. Az internet nyelvhasználatának sajátosságai és tudatosítása az anyanyelvi nevelésben A Live- Stream videók módszertani alkalmazhatósága a nyelvi nevelésben. *Szakdolgozat*. Eger: Eszterházy Károly Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Balázs G. 1999. Kommunikációs létformák és átcsapások (Nyelvi-szemiotikai megjegyzések az ezredvégen) <http://epa.oszk.hu/00000/00032/00001/balazs.htm>
- Balázs G. 2005. Az internetkorszak kommunikációja. In: Balázs G. – Bódi Z.. (szerk.) *Az internetkorszak kommunikációja*. Budapest: Gondolat Kiadó. 25–57.
- Balázi I. – Ostorics L. 2011. PISA2009. Digitális szövegértés. Olvasás a világhálón. Oktatási Hivatal. Budapest. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresekek/pisa/pisa2009_digitalis_szovegertes.pdf
- Baron, N. S. – Calixte, R. M. – Havewala, M. 2017. The persistence of print among university students: An exploratory study. *Telematics & Informatics* 34: 590–604.
- Baron, N. S. 2013a. Redefining reading: The impact of digital communication media. *PMLA* 128/1: 193–200.
- Baron, N. N. 2013b. Instant messaging. In: Herring–Stein–Virtanen (eds.): 135–162.
- Baron, N. S. 2015. *Words onscreen: The fate of reading in a digital world*. New York, NY: Oxford.
- Bartha Cs. – Márku A. 2016. Kreatív nyelvhasználat: a kárpátaljai magyarok digitális kommunikációjának néhány példája. In: Hires-László K. (szerk.): *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II*. Ungvár: Autdor-Shark. 61–77.
- Bartha Cs. 2017. Multimodális szemiotikai repertoárok, ideológiai több- szölamúság és reflexivitás: A vizuális nyelvek kritikai nyelv(észet)i tájképe. Plenáris előadás. Absztrakt. In: *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség*. Műhelykonferencia, 2017. szeptember 22–23. Sapiencia EMTE, Csíkszereda.

- Bessenyei I. 2009. Képernyő, tanulási környezet, olvasás. *Új Pedagógiai Szemle* 81–85.
<http://www.ofi.hu/tudastar/kepernyo-tanulasi>
- Biró A. Z. – Bodó J. – Sárosi-Blága Á. – Biró Z. Z. 2016. A digitális nyelv térnyerése? Az IKT eszközök hatása a nyelvhasználatra – határon túli tanulócsoporthoz vizsgálata alapján. In: Biró A. Z. – Bodó J. (szerk.): *Internet – iskola – anyanyelv*. Csíkszereda: Státus Kiadó. 188–235.
- Bódi Z. 2010. A blogok nyelvészeti aspektusai. E-nyelv Magazin. Letöltés helye: <http://e-nyelvmagazin.hu/2010/09/10/a-blogok-nyelviszeti-aspektusai/>
- Bódi Z.. 2015. Az internetes nyelvváltozatokról. E-nyelv.hu magazin. 2015/3. <https://e-nyelvmagazin.hu/2015/08/31/az-internetes-nyelvaltozatokrol/>
- Bódi Z.. 2017. Az infokommunikáció nyelvstratégiai szerepe. In: Zimányi Á. (szerk.): *Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből. Az Eszterházy Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának válogatott tanulmánygyűjteménye a Magyar Tudomány Ünnepe 2016-os előadásából*. Eger: Linceum Kiadó. 31–48.
- Bódi Z.. – Veszelszki Á. 2006. *Emotikonok: Érzelemkifejezés az internetes kommunikációban*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.
- Brown, G. – Yule, G. 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cangelosi A. – Schlesinger, M. (2015) *Developmental robotics: from babies to robots*. MIT Press, Cambridge, MA
- Carrier, L. M. – Rosen – L. D. – Cheever, N.A. – Lim, A. F. 2015. Causes, effects, and practicalities of everyday multitasking. *Developmental Review* 35: 64–78.
- Clinton, V. 2019. Reading from paper compared to screens: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Research in Reading*, 42(2), 288–325. doi:10.1111/1467-9817.12269
- Clinton-Lisell, V. – Seipel, B. – Gilpin, S. – Litzinger, C. 2021. Interactive features of E-texts' effects on learning: A systematic review and meta-analysis. *Interactive Learning Environments*, 1–16. doi:10.1080/10494820
- Clinton, V. – Taylor, T. – Bajpayee, S. – Davison, M. L. – Carlson, S. E. – Seipel, B. 2020. Inferential comprehension differences between narrative and expository texts: A systematic review and meta-analysis. *Reading and Writing*, 33(9), 2223–2248. doi:10.1007/s11145-020-10044-2
- Coiro, J. 2009. Rethinking online reading assessment. *Educational Leadership. Literacy* 2.0. 6: 59–63.
- Coiro, J. – Dobler, E. 2007. Exploring the online comprehension strategies used by sixth-grade skilled readers to search for and locate information on the Internet. *Reading Research Quarterly*. 2: 214–257.
- Crowston, K. 2010. Internet genres. *Encyclopaedia of Library and Information Sciences* (3rd edition). DOI: <https://genres.syr.edu/sites/crowston.syr.edu/files/elischapter.pdf>
- Crystal, D. 2001/2006. *Language and the Internet. 2nd Edition*. Cambridge University Press.
- Crystal, D. 2004. *A Glossary of Netspeak and Textspeak*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Csala B. 2005. Van olyan műfaj, hogy blog? In: Balázs G. – Bódi Z. (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja*. Budapest: Gondolat – INFONIA. 89–110.
- Csontos N. 2012. Az interperszonalitás kérdése a 19. századi levelezőkönyvekben. In: Horváthné M. K. – Sciacovelli, A. D. (szerk.): *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe*. 215–221. MANYE 8. Budapest – Szombathely – Sopron: MANYE–NYME.
- Daft, R. L. – Lengel, R. H. 1986. Organizational information requirements, media richness and structural design. *Management Science* 32/5: 554–571.
- Dávid M. – Faragó B. – Kecskeméti-Székely K. Zs. – Taskó T. A. 2019. Kutatás az expresszív szókincs fejlettségének és az infokommunikációs eszközök használati gyakoriságának az

összefüggéseiről kora gyermekkorban. *Anyanyelv-pedagógia* 4. <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=820>

- Dér Cs. I. 2007. Blog, gender és nyelv – magyar bloggerek nyelvhasználatának vizsgálata. In: Heltai P. (szerk.): *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia*. II. XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Pécs – Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem. 1221–1230.
- Domonkosi Á. 2004. Levélkezdő köszönések. *Édes Anyanyelvünk* 26/3: 9.
- Domonkosi Á. 2005. Az internet nyelvhasználatának empirikus kutatási lehetőségei. In: Balázs G. – Bódi Z. (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja*. Budapest: Gondolat Kiadó – Infonia. 143–158.
- Domonkosi Á. 2017. A nyelvi kapcsolattartás alapformái. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó. Budapest. 279 –298.
- Domonkosi Á. 2018a. Megszólítások a közösségi oldalak társalgásaiban. In: Balázs L. – H. Tómesz T. (szerk.): *Utak és útkeresztvezetődések: Emlékkötet H. Varga Gyula 70. születésnapjára*. Eger: Líceum Kiadó. 147–157.
- Domonkosi Á. 2018b. Nyilvánosság és attitűddeixis a közösségi oldalak diskurzusaiban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 13/2: 63–75.
- Domonkosi Á. 2020. Megszólítási gyakorlatok az egri és a komáromi pedagógusképzésben: eltérések és azonosságok. In: Lőrincz G. – Domonkosi Á. (szerk.): *Stílus – variativitás – műfordítás. Köszöntő kötet Lőrincz Julianna 70. születésnapjára*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara. 77–88.
- Domonkosi Á. – Kuna Á. – Ludányi Zs. 2020. Az írásbeli üzenetváltás szövegtípusainak hálózati jellege. In: Balázs G. – Imrényi A. – Simon G. (szerk.): *Hálózatok a nyelvben*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság. 141–159.
- Domonkosi Á. – Ludányi Zs. 2019. „További szép estét, tanárnő!” A nyelvi kapcsolattartás változásai a hallgató-oktató levelezés tükrében. In: H. Tómesz Tímea (szerk.): *Generációs kérdések a kommunikációs készségfejlesztésben*. 73–89. Budapest: Hungarovox Kiadó.
- Domonkosi Á. – Ludányi Zs. 2021. Nyelvi problémák a hivatalos e-mailek megszólításaiban. *Édes Anyanyelvünk* 43/5: 18.
- Durant, D. M. – Horava, T. 2015. The future of reading and academic libraries. portal: *Libraries and the Academy* 15/1: 5–27.
- Dürscheid, C. – Frick, K. 2016. *Schreiben digital. Wie das Internet unsere Alltagskommunikation verändert*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Dürscheid, C. 2005. E-Mail – verändert sie das Schreiben? In: Siever, T. – Schlobinski, P. – Runkehl, J. (Hrsg.): *Websprache.net. Sprache und Kommunikation im Internet*. 85–97. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Dürscheid, Christa – Frehner, Carmen 2013. Email communication. In: Herring – Stein – Virtanen (eds.): 35–54.
- Dürscheid, C. – Siever, C. M. 2017. Jenseits des Alphabets – Kommunikation mit Emojis. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 45/2: 256–285. <https://doi.org/10.1515/zgl-2017-0013>
- Dürscheid, C. – Wagner, F. – Brommer, S. 2010. *Wie Jugendliche schreiben. Schreibkompetenz und neue Medien*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Dyson, M. C. – Haselgrove, M. 2000. The effects of reading speed and reading patterns on the understanding of text read from screen. *Journal of Research in Reading* 23/2: 210–223.
- Eagleton, M. B. – Dobler, E. 2007. *Reading the Web: Strategies for Internet Inquiry*. New York: Guilford Press.

- Eckert, P. – McConnell-Ginet, S. 1992. Communities of practice: Where language, gender and power all live. In: Hall, K. – Buchholtz, M. – Moonwomon, B. (eds.): *Locating power: Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference*. Berkeley Women and Language Group, University of California. Berkeley. 89–99.
- Endrédi I. – Prószéky G. 2016. A Pázmány Korpusz. *Nyelvtudományi Közlemények* 112: 191–205. DOI: 10.15776/NyK.2016.112.6
- Engberg, M. – Have, I. – Stougaard Pedersen, B. (eds.). 2023. *The Digital Reading Condition*. <https://doi.org/10.4324/9781003211662>
- Érsok N. Á. 2006a. Szóbeli és/vagy írásbeli a chatkommunikáció nyelve? In: Zsilinszky É. – Érsok N. Á. – Slíz M. (szerk.): *Félúton. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája*. 2005. június 12. 45–52. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Érsok N. Á. 2006b. Szóbeliség és/vagy írásbeliség? *Magyar Nyelvőr* 130: 165–176.
- Farkas K. 2003. Gyorsolvasás – Számítógép. *Új Pedagógiai Szemle*. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00070/2003-04-ta-Farkas-Gyorsolvasas.html>
- Farinosi, M. – Lim, C. – Roll, J. 2016. Book or screen, pen or keyboard? A cross-cultural sociological analysis of writing and reading habits basing on Germany, Italy, and the UK. *Telematics and Informatics* 33/2: 410–421.
- Fehér K. 2014. Milyen stratégiák mentén épül fel a digitális identitás? Feltáró kutatási szakasz: a munkavállalás előtt álló egyetemisták. *Médiakutató* 15/2: 139–154.
- Fehér P. – Hornyák J. 2011. 8 óra pihenés, 8 óra szórakozás, avagy a Netgeneráció 2010 kutatás tapasztalatai. In: Ollé J. (szerk.): *III. Oktatás Informatikai Konferencia. Tanulmánykötet*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 101–109.
- Greenfield, P. M. 2009. Technology and informal education: What is taught, what is learned? *Science* 232/5910: 69–71.
- Griswold, W. 2008. *Regionalism and the Reading Class*. University of Chicago Press. London: Chicago (IL).
- Goffmann, E. 2000. *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest: Pólya.
- Gonda Zs. 2014) Digitális szövegek olvasására jellemző stratégiák és mintázatok. *Magyar Nyelvőr* 138/4: 439–450.
- Gonda Zs. 2018. Digitális szövegfeldolgozás. *Anyanyelv-pedagógia* 11
- Gósy M. 2008. A szövegértő olvasás. *Anyanyelv-pedagógia* 1. <http://www.anyp.hu/cikkek.php?id=25>
- Gyuricza K. 2016. Az intertextualitás vizsgálata nyelvészeti szempontból. *Magyar Nyelvőr* 140/1: 71–95
- H. Tomesz T. 2020. Sportesemények a médiaszövegek hálózatában. In: Balázs G. – Imrényi A. – Simon G. (szerk.): *Hálózatok a nyelvben*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.
- Hámori Á. 2012. „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni” – Stílus, személyesség és egyezkedés az interneten folyó társalgásokban. In: Tátrai Sz. – Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői*. Budapest: ELTE. 223–261.
- Hayles, K. 2012. *How we think: Digital media and contemporary technogenesis*. Chicago, IL: University of Chicago.
- Herring, S. 1999. Interactional coherence in CMC. *Journal of Computer-Mediated Communication* 4(4).

- Herring, S. 2007. A faceted classification scheme for computer-mediated discourse. *Language@Internet* 4/1: 1–37.
- Herring, S. C. 2002. Computer-mediated communication on the Internet. *Annual Review of Information Science and Technology* 36: 109–168.
- Herring, S. – Stein, D. – Virtanen, T. (eds.): *Pragmatics of computer-mediated communication*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hopp L. 1974. A magyar levélműfaj történetéből. In: Szauder J. – Tarnai A. (szerk.): *Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó. 501–566.
- Istók B. 2017. A ritkább szóalkotási módok státusának újraértékelése. In: Lőrincz J. – Simon Sz. (szerk.): *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai kutatócsoport 7. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Komárom: Selye János Egyetem. 167–180.
- Istók B. 2018. Facebook-nyelvhasználat. Normakövetés vagy funkcionális műfajmegkülönböztetés? In: Bukor J. – Simon Sz. – Vajda K. (szerk.): *A Selye János Egyetem X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete*. Komárom: Selye János Egyetem. 46–85.
- Istók B. 2018. *Internetes futballnyelvhasználat. Közösség, mémek, szóalkotás*. Eger: Líceum Kiadó.
- Istók I. – Istók B. 2021. „Hangulatkeltő” nyelvészet? Emodzsik a nyelvtanításban. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominata. Sectio Linguistica Hungarica* 47: 35–49.
- Jabr, F. (2013, April 11). The reading brain in the digital age: The science of paper versus screens. *Scientific American*.
- Johnstone, B. 2009. Pittsburghese shirts: Commodification and the enregisterment of an urban dialect. *American Speech* 84: 157–75.
- Juhász V. 2010. A blog műfaji attribútumai. [www.juhaszvaleria.hu/wp-content/.../04/A-blog-műfaji-attribútumai.doc](http://www.juhaszvaleria.hu/wp-content/.../04/A-blog-mufaji-attributumai.doc)
- Kas B. – Lőrincz J. – Bertalan R. F. 2017. A korai nyelvi-kommunikációs fejlettség új mérőeszköze, a MacArthur-Bates Kommunikatív Fejlődési Adattár 3. (KOFA 3) alapjai és gyakorlati alkalmazási lehetőségei. *Logopédia* 2/1: 41–56.
- Kaufman, G. – Flanagan, M. 2016. High-low split: Divergent cognitive construal levels triggered by digital and nondigital platforms. *Proceedings of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. New York, NY: ACM. 2773–2777.
- Kirschner, P. A. – De Bruyckere, P. 2017. The myths of the digital native and the multitasker. *Teaching and Teacher Education* 67: 135–142. DOI: 10.1016/j.tate.2017.06.001
- Kis T. 1997. Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: Kis T. (szerk.): *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 237–293.
- Knight, D. – Adolphs, S. – Carter, R. 2013. Formality in digital discourse – A study of hedging in CANELC. In: Romero-Trillo, J. (ed.): *Yearbook of Corpus Linguistics and Pragmatics*. London: Springer. 131–152.
- Knight, D. – Adolphs, S. – Carter, R. 2014. CANELC – constructing an e-language corpus. *Corpora* 9/1: 29–56.
- Knight, D. 2015. e-Language: Communication in the Digital Age. In: Baker, P. – McEnery, T. (eds.): *Corpora and Discourse Studies: Integrating Discourse and Corpora*. London: Palgrave Macmillan. 20–40.
- Koltay T. 1997. Az e-mail üzenetek pragmatikai jellemzőiről. In: Petőfi S. J. – Békés I. – Vass L. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 10. Szeged: JGYTF. 91–97.
- Kuna Á. – Simon G. 2017. Műfaj, szövegtípus, szövegfajta. Nézőpontok, kategóriák, modellek a szövegyelvészeti kutatásban. *Magyar Nyelv* 113: 257–275.

- Kovács K. 2007. A modern technológia szerepe az IQ generációk közti növekedésében. *Világosság* 9: 39–46.
- Kress, G. – Van Leeuwen, T. 1996. *Reading Images*. London: Routledge.
- Laczkó M. – Kovácsné Nagy I. 2017. A digitális technika hatása alsó tagozatosok írási, helyesírási és fogalmazási készségére. *Anyanyelv-pedagógia* 10/1: <https://anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=666>
- Lannert J. 2023. Mit és hogyan tanítsunk a 21. században? *Új Pedagógiai Szemle* 73/1–2: 13–30.
- Lengyelne Molnár T. 2016. Digitális írástudás fejlesztése a könyvtárakban. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 63/2: 65–72.
- Leu, D. J. – Coiro, J. – Castek, J. – Hartman, D. K. – Henry, L. A. – Reinking, D. 2008. Research on instruction and assessment in the new literacies of online reading comprehension. In: C. C. Block – S. Parris – P. Afflerbach (eds.) *Comprehension instruction: Research-based best practices*. Guilford Press. New York. 1–42.
- Lisdawati, I. 2021. Language Style and Register Used by Famous Content Creators in Tiktok Application. *Journal on English Language Teaching – Learning Linguistics and Literature* 9/2: 187–198.
- Lutfiah, V. – Sudarwati, E. 2021. “Jargon used on TikTok check...”: language variation revisited. *Jurnal Kata: Penelitian tentang Ilmu Bahasa dan Sastra* 5/2: 359–371.
- Mangen, A. – Walgermo, B.R. – Brønneck, K. 2013. Reading linear texts on paper versus computer screen: Effects on reading comprehension. *International Journal of Educational Research* 58: 61–68.
- Mangen, A. 2008. Hypertext Fiction Reading: Haptics and Immersion. *Journal of Research in Reading* 31/4: 404–419.
- Manguel, A. 2001. *Az olvasás története*. Budapest: Park.
- Márku A. – Bartha Cs. 2019. Multimodalitás és transzlingvális gyakorlatok a kárpátaljai internetezők nyelvhasználatában. In: Cserniczkó I. – Márku A. (szerk.): *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* V. Ungvár: Atdor-Shark. 13–28.
- Márku A. 2015. Az internetes nyelvhasználat kutatásának lehetőségei a kárpátaljai magyarok gyakorlóközösségeiben. In: Márku A. – Hires-László K. (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Atdor-Shark. 71–89.
- Matcha, Anil Chandra Naidu 2022. How to Easily Do Handwriting Recognition Using Machine Learning. <https://nanonets.com/blog/handwritten-character-recognition/>
- Maynard, A. E. – Subrahmanyam, K. – Greenfield, P. M. 2005. Technology and the Development of Intelligence: From the Loom to the Computer. In: Sternberg, R. J. – Preiss, D. D. (eds.): *Intelligence and technology: The impact of tools on the nature and development of human abilities*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers. 29–53.
- Miller, V. 2011. *Understanding digital culture*. Los Angeles, London: Sage.
- Milroy, J. – Milroy, L. 1999. *Authority in language: Investigating Standard English*. 3rd edn. New York: Routledge.
- Mitchell, A. – Gottfried, J. – Barthel, M. – Shearer, E. (2016, July 7). The modern news consumer: News attitudes and practices in the digital age. New York, NY: Pew Research Center. www.journalism.org/2016/07/07/the-modern-news-consumer
- Németh G. – Olasz G. (szerk.) 2010. *A magyar beszéd (Beszédkutatás, beszédtechnológia, beszédinformációs rendszerek)*. Budapest: Akadémiai Kiadó

- Nielsen, J. (2008, May 6). How little do users read? Fremont, CA: Nielsen Norman Group. www.nngroup.com/articles/how-little-do-users-read/
- Novák A. – Siklósi B. – Prószéky G. 201. Segíthetnek-e a szóbeágyazási modellek a társadalomtudósoknak? *Magyar Tudomány* 179/7: 945–954.
- Nyíri K. 2006. Konzervatívnak lenni az Internet korában. *Információs Társadalom* 6/4: 9–17.
- OECD 2011. *PISA 2009 Results: Students on line: Digital technologies and performance*. 6. OECD Paris. http://www.ecdl.org/media/PISA_2009_Results.pdf
- OECD 2012. *Are boys and girls ready for the digital age?* <http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/pisainfocus/49442737.pdf>
- OECD 2015. *Students, Computers and Learning: Making the Connection*. PISA, OECD Publishing. DOI: 10.1787/9789264239555-en
- OECD 2018. *The future of education and skills Education 2030, The Future We Want*. OECD.
- OECD 2021. *21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World*. PISA, OECD Publishing, Paris. DOI: 10.1787/a83d84cb-en
- Oravecz, Cs. – Váradi, T. – Sass, B. 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In Calzolari, N. – Choukri, K. – Declerck, T. – Loftsson, H. – Maegaard, B. – Mariani, J. – Moreno, A. – Odijk, J. – Piperidis, S. (eds.): *Proceedings of Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC)*. Rejkjavik: European Language Resources Association (ELRA). 1719–1723.
- Orlikowski, W. J. – Yates, J. Genre repertoire: The structuring of communicative practices in organizations. *Administrative Sciences Quarterly* 1994/33: 541–574.
- Pachné Heltai B. 2016. Változó nyelvi gyakorlatok és a mobilitás új formái egy többnyelvű településen – Nexusanalízis egy online társalgásról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 28: 307–320.
- Paolillo, J. C. – Zelenkauskaita, A. 2013. Real-time chat. In: Herring – Stein – Virtanen (eds.): 109–134.
- Paul, A. M. (2014, April 10). Students reading e-books are losing out, study suggests. *New York Times*.
- Paul, R. 1991. Profiles of toddlers with slow expressive language development. *Topics in Language Disorders* 11/4: 1–13.
- Pólya T. 2011. A számítógépes kommunikáció mediális sajátosságairól. Hoznak-e újat a (digitális) új médiumok a személyközi kommunikációban? In: Martin József – Széchenyi Á. (szerk.): *Klió és a médiagalaxis. Tanulmányok a 70 éves Buzinkay G. tiszteletére*. Budapest: Corvina Kiadó. 247–271.
- Pólya T. 2011. A számítógépes kommunikáció mediális sajátosságairól. Hoznak-e újat a (digitális) új médiumok a személyközi kommunikációban? In: Martin József – Széchenyi Á.: *Klió és a médiagalaxis. Tanulmányok a 70 éves Buzinkay G. tiszteletére*. Budapest, Corvina Kiadó. 247–271.
- Porkoláb Á. 2018. *Webnapló és blogbiznisz. A magyar blogoszféra nyelvelészeti vizsgálata tartalomtípusok és nemek alapján*. Pécs: Lingua Franca Csoport.
- Prensky, M. 2001. Digitális bennezülttek, digitális bevándorlók. [Digital Natives, Digital Immigrants]. On the Horizon 9/5. Lincoln: NCB University Press. Magyarul: goliat.eik.bme.hu/~emese/gtk-mo/didaktika/digital_kids.pdf
- Preston, D. 1996. Whaddayaknow: The modes of folk linguistic awareness. *Language Awareness* 5: 40–74.

- Prószék G. 1993. Nyelvművelés számítógéppel? A számítógépes helyesírás-ellenőrzés új útjai. *Magyar Nyelvőr* 117/4: 509–511.
- Prószék G. 2005. *A nyelvtechnológia (és) alkalmazásai*. Budapest: Aranykönyv Kiadó.
- Prószék G. 2017. A számítógép, az elektronikus kommunikáció és az internet hatása. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.) *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó, 321–335
- Prószék G. 2019. Nyelv, nyelvhasználat és A magyar helyesírás szabályainak 12. kiadása. In: Bozsik G. – Ludányi Zs. (szerk.): *Szabályzat, oktatás, gyakorlat. Helyesírásról sokszínűen*. Eger: Líceum Kiadó. 265–271.
- Prószék G. 2022. Guest Editor's Foreword. *Acta Linguistica Academica* 69/4: 399–404.
- Puschmann, C. 2013. Blogging. In: Herring – Stein – Virtanen (eds.): 83–108.
- Rab Á. 2007. Digitális kultúra – A digitalizált és a digitális platformon létrejött kultúra. In: Pintér R. (szerk.): *Az információs társadalom. Az elmélettől a politikai gyakorlatig*. Budapest: Gondolat – Új Mandátum.
- Remlinger, K. 2009. Everyone up here: Enregisterment and identity in Michigan's Keweenaw Peninsula. *American Speech* 84: 118–37.
- Rescorla, L. 1989. The Language Development Survey: a Screening Tool for Delayed Language in Toddlers. *Journal of Speech and Hearing Disorders* 54/4: 587–599.
- Ropolyi L. 2006. *Az Internet természete*. Budapest: Typotex.
- Schwabe, A. – Lind, F. – Kosch, L., – Boomgaarden, H. G. 2022. No negative effects of reading on screen on comprehension of narrative texts compared to print: A meta-analysis. *Media Psychology*, 1-18. <https://doi.org/10.1080/15213269.2022.2070216>
- Schugar, H. R. – Smith, C. A. – Schugar, J. T. 2013. Teaching with interactive e-books in grades K-6. *The Reading Teacher*, 66/8: 615–624.
- Schugar, J. T. – Schugar, H. – Penny, C. 2011. A Nook or a book? Comparing college students' reading comprehension levels, critical reading, and study skills. *International Journal of Technology in Teaching and Learning*, 7/2: 174–192.
- Silverstein, M. 1996. Monoglot "Standard" In America: Standardization and metaphors of linguistic hegemony. In Brenneis, D. – Macaulay, R. K. S. (eds.): *The matrix of language: Contemporary linguistic anthropology*. Boulder, CO: Westview Press. 284–306.
- Silverstein, M. 2003. Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language and Communication* 23: 193–229.
- Simon V. 2014. Modern kódkeveredés: az internetes nyelvhasználat hatásai fiatalok írásbeli fogalmazásaiban. *Anyanyelv-pedagógia* 4: <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=497>
- Smith, C. – Adolphs, S. – Harvey, K. – Mullany, L. 2014. Spelling errors and keywords in born-digital data: a case study using the Teenage Health Freak Corpus. *Corpora* 9/2. <https://doi.org/10.3366/cor.2014.0055>
- Steklács J. 2013. *Olvasási stratégiák tanítása, tanulása és az olvasásra vonatkozó meggyőződés*. Budapest: Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó.
- Storrer, A. 2001. Sprachliche Besonderheiten getippter Gespräche: Sprecherwechsel und sprachliches Zeigen in der Chat-Kommunikation. In: Beißwenger, M. (Hrsg.): *Chat-Kommunikation. Sprache, Interaktion, Sozialität & Identität in synchroner computervermittelter Kommunikation. Perspektiven auf ein interdisziplinäres Forschungsfeld*. Stuttgart: Ibidem. 3–24.

- Stöckl, H. 2003. 'Imagine': Stilanalyse multimodal – am Beispiel des TV-Werbespots. In: Barz, I. – Lerchner, G. – Schröder, M. (Hrsg.): *Sprachstil – Zugänge und Anwendungen. Ulla Fix zum 60. Geburtstag*. Heidelberg: Universitätsverlag. 305–323.
- Supri, I. Z. – Nur, T. 2021. Investigating Indonesian slangy words on TikTok's comments. *English Journal Literacy UTamap* 5/2: 347–352.
- Swales, J. M. 1990. *Genre analysis: English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szabó T. P. 2012. Hatásvadász nyelvészet. *Nyelv és Tudomány*.
<http://www.nyest.hu/hirek/hatasvadasz-nyelvesze>
- Szűts Z. 2000. A hypertext. <http://magyar-irodalom.elte.hu/vita/szz.html>
- Szűts Z. 2010. Írjuk a blogomat. Ki a szerző? <http://enyelvmagazin.hu/2010/09/10/irjuk-a-blogomat-ki-a-szerzo/>
- Tarján B. – Fegyő T. – Mihajlik P. 2022. Morphology-aware Data Augmentation with Neural Language Models for Online Hybrid ASR. *Acta Linguistica Academica* 69/4: 581–598.
- Tarsoly I. é. n. A weblogok mint az internetes társadalom új kommunikációs eszközei. *Szabadpart* 21.
- Tenopir, C. – King, D.W. – Edwards, S. – Wu, L. 2009. Electronic journals and changes in scholarly article seeking and reading patterns. *Aslib Proceedings: New Information Perspective* 61/1: 5–32.
- Thurlow, C. – Lengel, L. – Tomic, A. 2004. *Computer mediated communication: social interaction and the internet*. London: Sage.
- Tóth A. 2023. Bruh girl, pov, zsafornetti – TikTok-szleng a középiskolások nyelvhasználatában. In: Balázs L. (szerk.): *Fenntarthatóság a kommunikáció oktatásában*. Budapest: Hungarovox Kiadó. 89–98.
- Tóth T. 2019. Digitális bennszülöttek. *Édes Anyanyelvünk* 41/1: 14.
- Trudgill, P. 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Ujhelyi A. 2011. Online csoportok kívülről és belülről. Az internetes közösségek szociálpszichológiai vizsgálata. *Doktori értekezés*. Budapest: ELTE Pszichológiai Doktori Iskola.
- Veszelszki Á. 2010. Digilektus a lektusok rendszerében. In: Illés-Molnár M. – Kaló Zs. – Klein L. – Parapatics A. (szerk.): *Félúton* 5. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola. 199–215.
- Veszelszki Á. 2012. Új írásjelek digitális és kézzel írt szövegekben. *Anyanyelv-pedagógia* 4: <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=418>
- Veszelszki Á. 2013. A digilektus hatása a dialóguslevelekre. *Magyar Nyelv* 109/4: 435–447.
- Veszelszki Ágnes 2014. Közösségi oldalak nyelvi perspektívából. Facebook, Twitter & Co. In: Magyar S. – Bartha K. (szerk.): *A nyelv közösségi perspektívája*. Kolozsvár – Nagyvárad: Erdélyi Múzeum Egyesület – Partium Kiadó. 50–64.
- Veszelszki Á. 2015. Érzelemkifejezési módok a digitális kommunikációban: emotikonok és reakciógípek. *Magyar Nyelvőr* 1: 74–85
- Veszelszki Á. 2017. *Netnyelvészet. Bevezetés az internet nyelvhasználatába*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Vulchanova, M. – Baggjo, G. – Cangelosi, A. – Smith, L. 2017. Language development in the digital age. *Frontiers in Human Neuroscience* 11: 447.
- Wallace, P. 2002. *Az internet pszichológiája*. Osiris Kiadó. Budapest.

Walther, J. B. 1996. Computer-mediated communication: Impersonal, interpersonal, and hyperpersonal interaction. *Communication Research* 23: 3–43.

Werry, C. C. 1996. Linguistic and interactional features of Internet Relay Chat. In: Herring, S. C. (ed.): *Computer-mediated communication: Linguistic, social, and cross-cultural perspectives* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 47–64.